

Onthullend en onthutsend

De zaak raakt compleet. Vrijwel alle politieke partijen hebben nu hun „wetenschappelijke” publikatie over het probleem van de economische groei. De jongstgeborene is een geschrift van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, *Milieu, groei en schaarste*, het economisch fundament van de VVD I). Met opzet heb ik in de eerste zin het woord wetenschappelijk tussen aanhalingstekens geplaatst, omdat veelal van wetenschap nauwelijks sprake is. Meestal worden politieke visies, waarvan de dogmatiek varieert tussen nul en oneindig, slechts overgoten met een wetenschappelijk sausje dat snel aan bederf onderhevig is. Je kunt met dit soort van politieke schrifturen dan ook weinig aanvangen. Vandaar dat ik in *ESB* van 27 maart 1974 naar aanleiding van het PPR-rapport *Barsten in de groei* schreef dat dit rapport bij mij in de stoffige lade verdwijnt waarin reeds het *Rapport van de z.g. Commissie Mansholt, Liberaal Manifest* en *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* liggen te vergelijken. Het rapport van de Teldersstichting verdwijnt in diezelfde lade. Ik zal duidelijk maken waarom.

Milieu, groei en schaarste geeft de indruk alleen te zijn geschreven, omdat de politieke concurrenten van de Teldersstichting reeds eerder een dergelijk rapport uitbrachten. Een groot deel van het rapport wordt namelijk ingenomen door een zich afzetten tegen vooral het *Rapport van de z.g. Commissie Mansholt*. De Teldersstichting valt hier in dezelfde kuil, waarin ik viel toen ik *Barsten in de groei* besprak. Niemand heeft overigens blijk gegeven deze valpartij te hebben opgemerkt. Die valkuil slaat op het volgende. Wetenschappelijk is het ontoelaatbaar het *Rapport van de z.g. Commissie Mansholt*, het *Liberaal Manifest* en *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* te vergelijken met *Milieu, groei en schaarste* of met *Barsten in de groei*. Immers, de eerste drie geschriften zijn louter politieke stukken, duidelijk geprojecteerd op het toen geldige politieke vlak. Ze hebben niets met wetenschap te maken en bevatten slechts politieke leerstellingen voor de geloofsgenoten. De laatste twee rapporten daarentegen zijn van wetenschappelijke aard en samengesteld door wetenschappelijke instituten.

De Teldersstichting heeft zich, zoals gezegd, afgezet tegen vooral de Commissie Mansholt. Ze had er echter beter aan gedaan haar wetenschappelijke inzichten te vergelijken met die neergelegd in het rapport *Groei en leefbaarheid*, dat de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijke bureau van de PvdA, reeds in 1970 vóór de rapporten van de Club van Rome en lang vóór de oliecrisis uitbracht. Dit rapport, dat zo langzamerhand is vergeten — veel studies zouden overbodig zijn als meer in het verleden zou worden gekeken —, is nog zeer actueel en vertoont hier en daar een treffende gelijkenis met het geschrift van de Teldersstichting. Ik zal een voorbeeld geven.

De WBS noemt op blz. 16 van haar rapport een drietal methoden om de negatieve effecten van economische groei te verhinderen. Als derde methode noemt zij de vrijheids-

beperkende methode en schrijft daarover o.a.: „Vrijheidsbeperking is slechts duurzaam aanvaardbaar en uitvoerbaar als de betrokkenen in belangrijke mate met het beoogde doel instemmen, en inzien dat de opgelegde beperking daarvoor nodig is”. En enkele regels verder: „De vrijheidsbeperkende methode is gevaarlijk, omdat zij automatisch, voor zover zij slaagt, overheidsmacht vergroot”. Als je dan in het rapport van de Teldersstichting op blz. 32 leest dat socialistische zich van liberalen scheiden door de „benadering van de problemen: van socialistische zijde de bemoeizucht van de overheid en de nivelleringsdrang, van liberale zijde de *nijging* de individuen, gesteund door een op de *juiste wijze* fungerend prijsmechanisme, zoveel mogelijk in vrijheid te laten beslissen”, besef je pas goed dat de „wetenschappers” van de Teldersstichting de tegenstellingen tussen Nederlands grootste politieke partijen erg opblazen. (Vgl. ook de woordkeuze, door mij gecursiveerd.)

Nog een voorbeeld. Naar aanleiding van de reeds veel aangehaalde rede van Den Uyl voor het NCW te Nijmegen, schrijft de Teldersstichting op blz. 46 dat er geen verschil is tussen de „oude” socialistische, die nationalisatie der produktiemiddelen voorstonden en de „nieuwe” die medezeggenschap over de investeringsbeslissingen wensen. Verderop (blz. 46) zegt ze daarom dat er voor de verschillende bedrijfstakken indicatieve meerjarenplannen moeten komen. Echter, eind 1973 publiceerde de WBS haar rapport *Industriepolitiek*. Hierin wordt gepleit voor een indicatieve planning, waarbij het bedrijfsleven zelf zijn beleid bepaalt op basis van prognoses en aanbevelingen der overheid. De misschien pragmatische wetenschappers van de WBS zijn dus niet van mening veranderd door de nogal onstuimige veranderingen na 1970. Ook hier suggereert de Teldersstichting tegenstellingen die er niet zijn.

Ik heb geen ruimte voor het geven van meer voorbeelden. Ik kan nog wel kwijt dat door dit onzorgvuldige politieke gedoe de Teldersstichting zich zelf in een hoek plaatst waar ze niet wil zitten. Dat geldt zelfs voor de dogma's waarvoor ze waarschuwt. Ze zegt bijv. zo vaak dat het prijsmechanisme goed functioneert, dat men de Teldersstichting dogmatisme zou kunnen verwijten.

Ondertussen heb ik geen enkel vriendelijk woord besteed aan de toch wel interessante onderdelen van het geschrift, zoals de bevolkingspolitiek, het grondstoffenbeleid en het verkeersbeleid waarin de wetenschappelijke nuance gelukkig niet ontbreekt. Maar het rapport in zijn geheel genomen kan de wetenschappelijke toets der kritiek niet doorstaan. Vandaar het door liberale kringen begin dit jaar veel gebruikte opschrift van dit commentaar.

L. Hoffman

1) Uitgegeven bij Martinus Nijhoff, Den Haag, 1975, 204 blz., f. 16,50.

Inhoud

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.*

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Onthullend en onthutsend	697
Column	
Klem tussen top en basis, door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn	699
<i>Drs. R. Voorhamme en Dr. W. Winkelmans:</i>	
Het zeehavenbestuur en -beheer op de helling	700
Notitie	
Eerste klas blunder, door Drs. L. Hoffman	701
<i>C. P. A. Bakker:</i>	
„Fiscaal” alternatief voor vermogensaanwasdeling	703
Mededelingen	704
<i>Drs. J. G. L. M. Willems:</i>	
Het vraagstuk van de directie-omvang. Toetsing van de theorie der parallelliteit	705
Notitie	
De bewuste consument, door Drs. L. A. van der Linden	709
Stichting het Nederlands Economisch Instituut.	
Verslag over het jaar 1974	710
Fisconomie	
Kosten-batenanalyse en begrotingsnorm, door Drs. H. H. van de Kar	713
Ingezonden	
Vrouwenemancipatie economisch bezien, door Dr. R. Schöndorff, met naschrift van Prof. Dr. B. M. S. van Praag	714
Boekennieuws	
OECD: The industrial policy of France, door Drs. W. J. van Gelder .	715

*U hoeft zich echt niet te generen als uw handschrift slordig is.
De administratie heeft al heel wat bonnen ontcijferd.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

ADRES:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Klem tussen top en basis

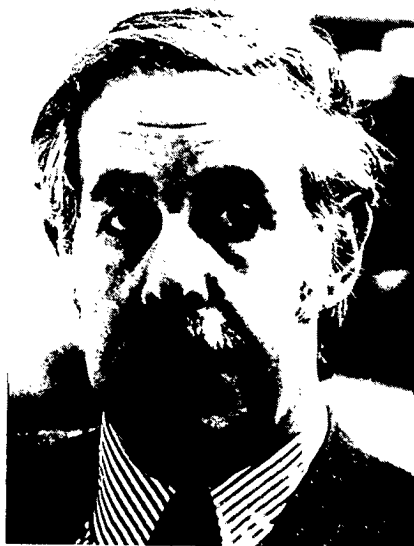
Staatssecretaris Glastra van Loon is in mei over zijn interview aan *Vrij Nederland* gestruikeld omdat hij de ambtelijke top van zijn departement in gebreke stelde. Maar eigenlijk praatte hij bij die gelegenheid vooral over problemen aan de basis: de spanningen waaraan gevangenisbewaarders bloot staan als gevolg van personeelstekorten en van de recente herstructurering van het gevangeniswezen. Voor zover dit laatste een humaniseringsbeleid betrof, had het Van Loons volle instemming, maar het was naar zijn zeggen wél uitsluitend op de gedetineerden gericht: „Niemand dacht aan de bewaarder”.

In heel andere maatschappelijke sectoren bestaan overeenkomstige problemen. In de ziekenhuizen roert zich vooral het verplegend personeel, in het middelbaar onderwijs klagen de leraren over verzwaring van hun taak, de Wet Universitaire Bestuurshervorming heeft een aantal academische docenten op de tocht gezet, actief geworden dienstpflichtigen maken het vooral de onderofficieren moeilijk, en uitvoerende ambtenaren van de Leidse Sociale Dienst moesten eerst bij herhaling fysiek worden bedreigd alvorens de situatie van hogerhand aandacht kreeg.

De verzameling functionarissen lijkt heterogener dan zij is. Allen werken namelijk op het niveau waar direct en frequent contact bestaat met degenen voor wie de organisatie is opgezet: gedetineerden, patiënten, leerlingen, studenten, dienstplichtigen, cliënten. Deze categorieën van personen verblijven echter vaak tijdelijk in de organisatie en bovendien soms tegen hun zin. Rijst er onder hen ontevredenheid, wordt er druk uitgeoefend of openlijk verzet aangetekend, dan is het precies aan de basis van de organisatie waar de spanningen zich ontladen. Veel lager- en middenkader vangt dan de eerste klap op of komt onder toenemende persie van hun „publiek”.

Vergeleken bij vroeger zijn die spanningen inderdaad sterk toegenomen. Wat Van Loon signaleerde als een problematisch gevolg van „humanisering”, is elders de onbedoelde consequentie van democratisering, toegenomen inspraak of medezeggenschap, optreden van activisten en belangenorganisaties, of alleen maar van een grotere vrijmoedigheid bij degenen die voorheen, letterlijk of figuurlijk, met de hand aan de pet stonden.

Daar komt bij dat „de basis” bondgenoten heeft weten te werven in „de top” en zeker ook onder belangrijke externe pressiegroepen en media-organen. Activistische studenten en dienstplichtigen hebben de directe weg naar Binnenhof en ministers weten te vinden, groepen als de

Coornhert Liga richten zich tot de top van justitie om de belangen van de gedetineerden te behartigen, en waar georganiseerde drukuitoefening achterwege blijft, zijn er altijd wel pers- en televisiejournalisten die het voor de zwaksten in de samenleving opnemen.

Zo komen de tussenniveaus klem: tussen de roerige basis en de hervormingsgezinde top, soms tussen de politiserende massa en de politieke gezagsdragers. Bewust, uit overtuiging, of alleen om de „lastige” groepen wind uit de zeilen te nemen, speelt men „van hogerhand” de basis in de kaart.

Nu heeft een dergelijke coalitie vaak goede kaarten in handen. Vele van de genoemde instellingen zijn aan hervorming toe. En het is ook waar dat juist in de middenniveau's zich de beruchte „flessenhals” bevindt: het behoudzuchtig deel van het middenkader dat neerwaarts gestuurde reorganisaties en opwaarts gevraagde invloed zoveel mogelijk tracht tegen te houden. In ieder geval is de publieke beeldvorming van een aantal tussenfuncties niet gunstig: de „sergeant”, de „schoolmeester” en de loketambtenaar worden niet zelden afgeschilderd als de belichaming bij uitstek van bothed, bedillierigheid en formalisme.

Niettemin: zij bezetten sleutelfuncties in hun organisatie. Het is het gehalte en de gemotiveerdheid van de leden van deze laag die de kwaliteit van de hele organisatie in sterke mate bepaalt. Indien hun taak zwaarder en gecompliceerder wordt, verdienen zij de steun van hogerhand.

Nu wordt dit vaak ook wel onderkend. Helaas wordt dan de oplossing gezocht in de uitbreiding van het personeel met speciale deskundigen: de stafmedewerker, zoals die zijn intrede heeft gedaan in het gevangeniswezen, en allerwegen bezig is — als „onderwijsdeskundige” — in opleidingsinstellingen te penetreren.

Voor de man aan de basis betekent het echter zelden een lastenverlichting. Integendeel, vaak ontstaat er een nieuw spanningsveld omdat de stafman gemak-

kelijker toegang heeft tot de top, of het bij voorbaat opneemt voor de belangen van degenen met wie het uitvoerend niveau het nu juist moeilijk heeft. De staf zal stellen dat de lagere kaderleden „verstart” zijn en niet met hun tijd meegaan; de laatste vinden dat maar een gemakkelijk praten van mensen die pas komen kijken en geen verantwoordelijkheid dragen voor de dagelijkse gang van zaken. Trouwens: academisering — want dat is het vaak! — maakt de problemen zelden doorzichtiger of eenvoudiger.

Het is niet moeilijk overeenkomsten te ontdekken met bepaalde tendenties in het particuliere bedrijfsleven. Ook daar is de taak van baas en opzichter niet zelden gecompliceerder en riskanter geworden, zowel door reorganisaties van boven als door toegenomen druk van onderen. Ook hier is er een wrijvingsvlak met stafleden die hetzij technocratisch, hetzij democratisch georiënteerd, de oude kaderleden in de defensie drukken.

De moeilijke positie van het lager kader is niet nieuw. De bedrijfssociologische literatuur heeft al lang geleden de baas getypeerd als „master and victim of double talk”, geplaatst als hij is tussen de uiteenlopende verwachtingen van het management en van zijn mensen. Maar zijn dubbelrol wordt wel erg moeilijk te spelen indien „boven” en „onder” in beweging raken: de top door een beweeglijker beleid te voeren, de basis door hardere eisen te stellen.

Zoals de humanisering van het gevangeniswezen, waarover Van Loon sprak, zo heeft ook de „human-relations”-idee in het bedrijfsleven een onbedoelde taakverzwaring ten gevolge gehad. Dat men van het lager toezienhoudend personeel naast instrumenteel ook zogeheten sociaal leiderschap vraagt, is juist, maar het impliceert wél dat de lagere leiding naast de bewaking van produktiviteit en efficiency ook nog verantwoordelijkheid krijgt voor het arbeidsmoreel, het ziekteverzuim en het personeelsverloop.

Niemand zal ontkennen dat de tijd van het spelen van „ja baas - nee baas” voorbij behoort te zijn. Maar het is iets heel anders de last van beleidswijzigingen vooral te leggen op de leden van het laagste leidinggevend niveau. Het heet dynamisch én progressief om in directiekamer en stafbureau reorganisaties en hervormingen uit te denken, maar ze moeten altijd worden gerealiseerd in en door kleine groepen: achter de machine, in de klas, voor de troep. Want nogmaals: in die groepen leeft de organisatie, elders wordt hij bestuurd.

(Dr. J. A. A. van Doorn is hoogleraar in de sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.)

Het zeehavenbestuur en -beheer op de helling

DRS. R. VOORHAMME
DR. W. WINKELMANS

Door de ontwikkeling en uitbreiding van de zeehavengebieden wordt een beleid op grotere schaal dan thans noodzakelijk, aldus Drs. R. Voorhamme en Dr. W. Winkelmans, beiden verbonden aan het Rijksuniversitair Centrum Antwerpen. In dit artikel bespreken de auteurs de oorzaken, die een dergelijke ontwikkeling in de havenpolitiek noodzakelijk maken. Tevens geven ze enige voorwaarden, waaraan een nieuwe organisatiestructuur van de zeehaven moet voldoen. Het havenbeleid zal, aldus de auteurs, mede gebaseerd moeten zijn op internationale afspraken, hetgeen wel een sterke mentaliteitsverandering van alle betrokken partijen vergt.

Inleiding

Zoals op de meeste gebieden maken we ook ten aanzien van de exploitatie van zeehavens een felle en veelomvattende contestatie mee. Het monolithisch denken, de alleenzigmakende oplossingen, het geruststellend geloof in de vooruitgang, dat alles schijnt op losse schroeven komen te staan. De redenen hiervoor zijn:

- de urgentie van een Europees zeehavenoverleg;
- het groeiend probleem van de kostendekking in de zeehavens;
- de concurrentievervalsing ingevolge de zeer uiteenlopende havenpolitieken;
- de snel voortschrijdende privatisering van het havenbedrijf.

De Belgische vakbonden, tenminste enkele centrales, zoals de ACOD en het CCV, doen al geruime tijd hun best om het protest aan het rollen te brengen, zowel op het sociale vlak als op dat van de dreigende privatisering van het gemeenschapsbezit 1). De beheersvormen van de zeehavens in België worden chaotisch genoemd, en staan een nationaal havenbeleid zonder meer in de weg. Er wordt een uniforme beheersstructuur voor alle Belgische havens geëist, die niet noodzakelijk zuiver gemeentelijk moet zijn. Vooral met de geplande havenuitrusting op de linker Schelde-oever wint deze zienswijze aan belang, onder meer omdat zich in dit specifieke geval naast de eigenlijke gebieduitbreidingsmoelijkheden nog tal van echt bestuurlijke problemen stellen 2).

Ook in Nederland is deze bestuurskwestie aan de orde van de dag, zij het dan iets minder acuut, maar niet minder

bestudeerd, integendeel. Getuige daarvan is het op 22 mei 1974 aan de minister van Verkeer en Waterstaat voorgelegde rapport van de Commissie Zeehavenoverleg: *Advies inzake bestuur en beheer der zeehavengebieden* 3). Hierin worden verschillende mogelijke bestuursmodellen vergeleken en tevens gerangschikt naar het aantal voorwaarden waaraan zij geheel of gedeeltelijk voldoen.

Op Europees vlak verschenen door bemiddeling van het Europees Parlement intussen reeds drie rapporten over zeehavenpolitiek 4). Vooral het laatste, namelijk het rapport Seefeld, heeft enige deining doen ontstaan. Natuurlijk wordt in de eerste plaats aandacht besteed aan een gemeenschappelijke havenpolitiek. In het kader van de harmonisatie van de mededingingsvoorwaarden wordt nochtans eveneens een functionele autonomie van de havenadministratie beoogd 5). In de meeste gevallen worden echter vooralsnog meer problemen opgenoemd dan oplossingen gegeven.

De kern van het havenbeleidsprobleem

De grote moderne zeehavens hebben in zo'n mate het gemeentelijk kader doorbroken, dat met de tijd steeds meer klemmende vraagtekens achter deze historisch gegroeide structuur worden geplaatst. Een beleid op grotere schaal wordt noodzakelijk vanwege de voortdurende toename van gemeentegrensoverschrijdende effecten zowel van haven- als havenindustriële activiteiten.

Welke zijn nu de oorzaken van deze primaire moeilijkheden?

1. De drastische *schaalvergroting* van de investeringen in de natte infrastructuur. Deze investeringen lopen voortdurend in de miljarden, zodat dit uiteraard met centrale middelen moet gebeuren.

1) Zie hiervoor de meerdere congressen die door de ACOD werden ingericht over het probleem, met de daarbij horende voorlichtende brochures.

2) H. Fayat, De toekomst van onze zeehavens, *Socialistische Standpunten*, nr 4, 21e jrg., 1974, blz. 191-199.

3) Commissie Zeehavenoverleg, *Advies inzake bestuur en beheer der zeehavengebieden*, 's-Gravenhage, april 1974.

4) M. Kapteyn over het gemeenschappelijk transportbeleid in het kader van de EG, 11 december 1961. M. Seifriz over het communautair beleid inzake havenverkeer, 24 november 1967. H. Seefeld, *Rapport sur la politique portuaire dans le cadre de la CEE, Parlement Européen*, 12 april 1972.

5) J. G. W. Simons, Een gemeenschappelijke zeehavenpolitiek, *Tijdschrift voor Vervoerswetenschappen*, nr. 2, 10de jrg., 1974, blz. 86. Doc. APE, nr. 106, 11 december 1961. Doc. Pe, nr. 140, 24 november 1967, *Tijdschrift voor Vervoerswetenschappen*, nr. 2, 8ste jrg., 1972, blz. 107.

2. Niet minder belangrijk is de *intensiteit* en de *diversiteit* van activiteiten binnen het havengebied, waardoor het havenbeleid ten nauwste is verbonden met een aantal andere beleidssectoren. We denken hier aan ruimtelijke ordening, regionale-economische ontwikkeling en milieubescherming 6), in zoverre zelfs dat zeehavenontwikkeling thans ook door de hogere overheden wordt gehanteerd als instrument voor het bereiken van andere doeleinden 7).

3. Verder dwingen de nabijheid van en de sterke behoefte aan samenwerking met buitenlandse zeehavens tot een internationaal overleg boven de bevoegdheid van de plaatselijke besturen.

4. Tenslotte, wetende dat bedrijfseconomisch gezien — d.w.z. de exploitatierekeningen van het havenbedrijf in casu 8) — de zeehavens erg verliesgevend zijn, is het niet verwonderlijk dat daar nog een massa problemen bijkomen; die enerzijds te maken hebben met tarievenbeleid en anderzijds met eigendomsverhoudingen. Beiden zijn even delicaat voor plaatselijke overheden, die meestal worden beïnvloed door overdreven intergemeentelijke of interregionale concurrentieposities. Hierbij denken we aan de campagne die wordt gevoerd ten einde de overslag- en opslaguitrusting van de grote havens uit handen van het bedrijfsleven te houden 9).

Terwijl in Nederland de privatisering reeds een voldongen feit is 10), is deze evolutie in België nog volop aan de gang. Meestal vallen enkel de verliesgevende havendiensten onder gemeentelijk beheer, zodat deze door de gemeenschap worden gedragen.

Naast deze problematiek stuiten we dan nog op *extra moeilijkheden* van een andere oorsprong. De exploitatie van de Belgische havens, uitgezonderd Zeebrugge, geschiedt op grond van de gemeentewet. Ze moeten daardoor eerder worden gezien als een bijzondere gemeentedienst, dan als een feitelijk havenbedrijf 11). Sinds 1968 bijv. worden de ontvangsten en uitgaven met het exploitatieresultaat volledig opgenomen in de algemene rekening van de stad Antwerpen 12). De winsten — zo die er zouden zijn — en de verliezen verdwijnen in de grote „pot” (of moet het „put” heten?). Hierdoor wordt het zeer moeilijk een duidelijk overzicht, laat staan inzicht te krijgen. Helemaal hopeloos wordt het echter wanneer een zinvolle vergelijking tussen verschillende havenexploitaties zou worden beoogd.

Er wordt inderdaad naar gestreefd de rekening van de havendienst in zijn geheel in evenwicht te brengen, en dus worden de posten van ontvangsten en uitgaven niet afzonderlijk per sector afgewogen om het voornoemd evenwicht te bekomen. De hoogte van havenrechten, kraantarieven, huurprijs van loodsen enz. . . . zijn vaak in functie van onbegrijpelijke gronden vastgesteld. Een allesbehalve doorzichtig tarifieringssysteem, dat elke economische verantwoording mist, is hiervan het gevolg. Het is nu eenmaal niet mogelijk zonder een serieuze op kostprijs gebaseerde tarifiering op lange termijn na te gaan waar en waarom het fout gelopen is, of zal lopen, met de exploitatie van een haven 13).

Aangezien op korte termijn voornamelijk de prijsinelasticiteit van de vraag naar havendiensten werkt 14), zullen veranderingen in havengelden hoogstens verschuivingen teweegbrengen binnen het havencomplex. Op lange termijn echter zal een gedifferentieerde prijszetting van diverse havendiensten een betere allocatie van haveninfrastructuren en superstructuren bevorderen; wat vooral belangrijk is bij prioriteitsbepalingen ingeval van nieuwe investeringen voor uitbreiding of verbetering.

Een nieuwe aanpak

Een eventuele nieuwe aanpak voor het beheer en bestuur van havens zal hoe dan ook moeten uitgaan of alleszins rekening houden met de belangrijkste tendenties, zoals ze

Eerste klas blunder

Het is vrijwel zeker dat de Algemene Beschouwingen naar aanleiding van de Rijksbegroting dit jaar op 30 september beginnen; 14 dagen na Prinsjesdag. Voorheen begonnen ze steeds drie weken na Prinsjesdag. Het presidium van de Tweede Kamer bereikt daarmee dat de behandeling van de Rijksbegroting één week eerder kan worden afgesloten. Hoewel de kamerleden hiermee zeker tijd winnen voor hun soms zinloos geredetwist, mag met zekerheid worden aangenomen dat door deze verschuiving de kwaliteit van dat geredetwist zal afnemen. Waarom?

Kamerleden maken bij hun algemene beschouwingen veel gebruik van de commentaren der financiële en economische deskundigen die onder meer in de economische vakbladen verschijnen. *ESB* speelde daarbij tot nu toe een belangrijke rol. Onze volksvertegenwoordigers zullen het echter voor het eerst zonder die commentaren moeten doen. Tijdige publikatie zal veelal onmogelijk zijn omdat de auteurs onvoldoende tijd hebben de stukken grondig te bestuderen. *ESB* zou bij een gemiddelde technische bewerkingstijd van een nummer bij de drukkerij van vijf dagen iets onmogelijks van de auteurs moeten gaan eisen. De auteurs — lang niet altijd geroutineerde schrijvers — zouden tot literaire hoogstandjes moeten komen. Dit bevordert de kwaliteit van de artikelen bepaald niet.

ESB zal daarom niet meedoen aan het racen tegen de tijd. *ESB* komt evenals voorgaande jaren met een miljoenennota-nummer in de eerste week van oktober; de deskundigen zijn reeds aangezocht. *ESB* zal in geen geval voor de Algemene Beschouwingen drukproeven van de artikelen aan kamerleden en dagbladen zenden, zoals Tweede Kamervoorzitter Dr. A. Vondeling de redactie suggereerde. De exclusiviteit voor de *ESB*-abonnee. Kamerleden mogen achteraf kennis nemen van hun blunder.

L.H.

6) Typerend is de volgende zinsnede uit de brief van de minister van Verkeer en Waterstaat in Nederland aan de Voorzitter van de Commissie Zeehavenoverleg dd. 2 juni 1970: „De ontwikkeling van nieuwe en de uitbreiding van bestaande zeehavengebieden in ons land zijn door de daaraan verbonden gevolgen voor de totaliteit van onze samenleving steeds meer een zaak van algemene betrokkenheid, waarvoor een beleid op nationaal niveau vereist is” (zie o.c., afschrift).

7) Het 5e plan in Frankrijk beoogde met behulp van zeer grote bedragen de zeehavens tot industriële centra te ontwikkelen, ten einde aldus de nationale economie te stimuleren. Het zeehavenbeleid is sedert de jaren 1960 een nogal gemakkelijk middel geworden tot stimulering van de werkgelegenheid, tot het aantrekken van vreemde investeringen, tot het bereiken van een hoger technologisch productiepeil enz.

8) Zowel in België als in Nederland wordt het resultaat van de havenexploitatie elk jaar op de gemeenterekeningen overgedragen.

9) Dergelijke bezwaren zijn niet enkel functioneel, maar betreffen ook de democratische controle van gekozen vertegenwoordigers op het bestuur inzake havenaangelegenheden.

10) Benelux Economische Unie, Commissie voor het Verkeer, *Overzicht van de betrekkingen tussen rijk, provincie en gemeente enerzijds en de havenbesturen anderzijds*, blz. 25-27.

11) In Nederland wordt daarentegen wel een meer bedrijfsmatig karakter aan de havendienst toegekend.

12) BNLEU, o.c., blz. 17.

13) Dit is ook het belangrijkste besluit van Ian Heggies onderzoek van de meest gangbare haventarieven, *Charging for port facilities*, *Journal of Transport Economics and Policy*, nr. 1, januari 1974, blz. 3/26.

14) D.w.z. veranderingen in de totale haventrafiek volgen niet systematisch op veranderingen in havengelden.

(I.M.)

door het Instituut voor Bestuurskunde van de Amsterdamse Universiteit zijn geformuleerd 15).

1. Erkenning van de nauwe samenhang van zeehavenontwikkeling met andere sectoren van het maatschappelijk gebeuren.
2. Zeehavens moeten als economische entiteiten (althans op rentabiliteitsbasis) opereren, rekening houdend met de internationale concurrentie 16).
3. Een verdergaande democratisering, die gepaard gaat met een toenemende bemoeiing van de centrale overheid, gedeeltelijk te wijten aan grote financiële afhankelijkheid, maar ook door de behoefte aan beheersing van de sociale, economische en ruimtelijke ontwikkeling van het gehele land.
4. Een steeds grotere nadruk op de havenfunctie voor de regio of het land; samenhangend daarmee een versterkte beklemtoning van velerlei gemeente-overschrijdende effecten.

Elke nieuwe *organisatiestructuur* van een zeehaven zal bijgevolg aan volgende voorwaarden moeten voldoen 17):

- mechanismen bevatten die de samenhang verzekeren van de verschillende beleidsaspecten van het zeehavenbeleid op centraal en regionaal niveau;
- een centraal overlegorgaan bevatten voor gemeenschappelijke beleidsvorming en coördinatie;
- de doeltreffendheid en slagvaardigheid van het havenbestuur verhogen;
- voorzien in versterking van de inspraak van de plaatselijke bevolking in de besluitvorming en het ontwikkelen van duidelijke democratische controlemogelijkheden.

Primordiaal echter zullen de zeehavens beheerd moeten worden als bedrijfseconomische entiteiten, waarvoor de algemeen aanvaarde economische regels gelden inzake exploitatie en kostendekking. Doorberekening van aanleg- en onderhoudskosten aan de gebruikers, d.m.v. een gedifferentieerde tarievenpolitiek 18) zou toelaten een efficiënte en eerlijke havenpolitiek op te volgen. Ook op Europees vlak is dit niet zonder belang. Immers, bij de concurrentiestrijd tussen de verschillende havens, op het vlak van louter handelsverkeer zijn kunstmatig vastgestelde tarieven een graag gebruikt instrument 19). Door het in rekening brengen van kapitaallasten en afschrijvingen aan de gebruiker, wordt bovendien vermeden dat een verkeerd beeld van de kostenstructuur door onuitputtelijke rijkssubsidies in stand wordt gehouden 20).

Overigens is de bedrijfs-economische rentabiliteit zeker niet het enige criterium waaraan te treffen maatregelen moeten worden getoetst. Ook de maatschappelijke voor- en nadelen moeten in een kosten-batenanalyse worden geïntegreerd 21). De zeehaven- en industriële ontwikkeling brengt veelal een niet geringe milieubelasting met zich mee.

De meest geschikte methode lijkt hiervoor wel het vaststellen van een „schaduwkostprijs”. D.w.z., er moet steeds rekening worden gehouden met reële alternatieven, of „opportunities”, die onmogelijk worden door het uitvoeren van een of andere haveninvestering of dienst. Zodoende kan een „social opportunity cost” worden gezocht. Om deze nieuwigheden in te voeren is het van belang te geraken tot een zoveel mogelijk uniform beleid in de verschillende havengebieden. Een beleid dat mede gebaseerd zou moeten zijn op internationale afspraken, gelet op de invloed die uitgaat van zulke maatregelen op de toch al niet gemakkelijke concurrentieverhoudingen 22).

Zulks vergt echter nog een sterke mentaliteitsverandering vanwege alle betrokken partijen 23). Deze mentaliteitsverandering wordt gelukkig in de hand gewerkt doordat alle partijen zonder elkaars medewerking nog weinig kunnen verrichten. Dit is waar voor de havenbeheerder, de rijksoverheid, het bedrijfsleven enz.

**R. Voorhamme
W. Winkelmans**

15) Instituut voor Bestuurskunde van de Amsterdamse Universiteit, *De werking van het zeehavenbestuur in Nederland*, september 1972-januari 1973. (Bijlage 1 van het rapport van de Commissie Zeehavenoverleg, april 1974).

16) Dit kan impliceren dat de bedrijfseconomische verantwoordelijkheden van een havenbeheerder in strijd komen met de macro-economische verantwoordelijkheden. Het functionele element staat hierbij voorop.

17) Rapport Commissie Zeehavenoverleg, o.c., blz. 38.

18) De kosten dienen met het oog op hun dekking best onderscheiden te worden in vermijdbare, niet-vermijdbare, gemeenschappelijke (sociale) en particuliere kosten.

19) Commission des Communautés Européennes, *Note sur les options de la politique portuaire sur le plan de la communauté*, Brussel, 24 maart 1970.

20) Eventuele afwijkingen van dit principe mogen alleen omwille van andere functies van de zeehaven, die nog steeds economisch verantwoord moeten zijn, toegelaten worden en zullen steeds een tijdelijk karakter hebben.

21) In Engeland wordt voor alle haveninvesteringen een bedrijfseconomisch rendement van ten minste 10% over de totale investering geëist. Ook worden de consequenties voor de ruimtelijke ordening door de centrale overheid voortdurend bij de begroeding betrokken.

22) Een normstelling zoals in Engeland toegepast op een continentale haven zonder navolging door de omliggende havens zou derhalve ongelukkige gevolgen kunnen hebben op velerlei gebieden.

23) In 1969 vond de Associatie van Grote Franse Havens dat supranationale coördinatie van haveninvesteringen niet kon bestaan, aangezien ze ook niet bestaat voor de industriële investeringen die er dikwijls op volgen.

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

„Fiscaal” alternatief voor vermogensaanwasdeling

C. P. A. BAKKER

Een herverdeling van inkomsten en vermogens kan langs „fiscale wegen” sneller en eenvoudiger worden bereikt dan via het aantasten van de overwinsten van enkele bedrijven. Bij het verkrijgen van de middelen zal het accent moeten vallen op een verhoging van het lage (4%) tarief van de omzetbelasting. Daarnaast zal het beperken van de ambtelijke pensioenvoorzieningen zowel een bijdrage kunnen leveren bij het verkrijgen van de middelen als een bijdrage tot een zekere nivelleringsring, aldus de auteur, registeraccountant, en werkzaam in een functie, waaraan de ambtelijke pensioenvoorziening is verbonden.

Er blijkt in ons land een meerderheid te zijn, die van mening is, dat er aanleiding bestaat voor maatregelen die ertoe moeten leiden, dat de afstand tussen de hoogste en de laagste inkomens wordt verkleind. Als middel daartoe wordt o.m. de vermogensaanwasdeling door velen aanbevolen, terwijl vele anderen daartegen zijn op uiteenlopende gronden. De door het kabinet met betrekking tot dit punt gedane mededelingen zijn nog uiterst vaag, zodat men zeker wat de uitvoering betreft nog alle kanten uit kan. De doelstelling is wel aangegeven: men wil vermogen spreiden, hetgeen tot inkomsten uit vermogen zal leiden, én men wil de pensioenen verbeteren, met uitzondering van die van de ambtenaren, omdat de ambtelijke pensioenregeling reeds voortreffelijk is en in een tijd van inflatie een steeds grotere voorsprong geeft voor de gepensioneerden ten opzichte van de gepensioneerden uit het bedrijfsleven.

Het karakter van vermogensaanwas

Het kabinet gaat ervan uit, dat er gedeeld moet worden in iets wat nog moet komen. In zoverre is het beleid niet gericht op aantasting van de bestaande vermogensverhoudingen. Dat mag ons echter niet de ogen doen sluiten voor het feit, dat daarnaast toch reeds vele jaren een proces in werking is, dat ertoe leidt, dat ook bestaande posities worden aangetast. Daarbij moet met name de sterk verhoogde druk van de vermogensbelasting worden genoemd (van 5 tot 8‰), waarbij de verhoging zowel zit in de verhoging van het tarief als in het achterwege laten van voldoende aanpassing van de belastingvrije voeten aan de geldontwaardiging.

In de praktijk betekent dit in samenhang met diverse andere maatregelen, dat er van een continue overheveling van particulier vermogen naar het vermogen van de staat sprake

is. Dit is een proces dat eigenlijk al kort na de tweede wereldoorlog in gang is gezet, toen het pas na enkele jaren duidelijk werd, dat de gewoonte was ontstaan om de baten van de overheid zeer voorzichtig, aan de lage kant te ramen, terwijl dit bij de raming van de lasten dikwijls aan de ruime kant was, met als gevolg het ontstaan van vrijwel permanente overschotten op de lopende rekening. Daarmede ging gepaard een relatieve daling van de staatsschuld. Het bezit aan collectieve goederen is buitengewoon sterk uitgebreid en daarmede is de overheid in een positie gekomen die veel lijkt op die van de particulieren die al in een vroeg stadium een eigen huis met hypotheek hebben gekocht en geleidelijk hun schuld hebben afgelost. Van die toestand profiteert de gehele samenleving.

Dat proces staat niet stil. Afgezien van de tijdelijke injecties in de economie ter opheffing van de bestaande recessie gaat de vermogensaanwas bij de overheid door. Het is daarom zinvol bij de discussies over de vraag of er al dan niet vermogensaanwasdeling moet komen en zo ja in welke vorm, tevens deze ontwikkeling daarbij te betrekken. Het zou wel eens zo kunnen zijn, dat de weg naar individuele bezitsvorming beter via de overheid kan geschieden dan langs de thans in de publieciteit staande weg.

Het is denkbaar een bepaald gedeelte van de opbrengst van de belastingmiddelen weer aan de bevolking ten goede te laten komen zonder grote macro-economische repercussies door daaraan een blokkering te verbinden, waarbij door het geven van een *gelijk* aandeel aan alle volwassenen een geleidelijke en gelijkmatige verdeling van bezit ontstaat. Om dit te verduidelijken geef ik hieronder een schets van een dergelijke regeling, waarbij op onderdelen verschillende alternatieven denkbaar zijn.

Indien men f. 1,5 mrd. in 1975 zou verdelen onder alle volwassen Nederlanders, woonachtig in Nederland, voor zover zij nog geen 65 jaar zijn, dan zou dat ca. f. 200 per persoon opleveren. In beginsel zou men die bijdrage moeten blokkeren tot het bereiken van de 65-jarige leeftijd. Tot aan het bereiken van die leeftijd zou men over het tegoed rente kunnen uitkeren, welke rente met het toenemen van de leeftijd steeds hoger wordt en wel lineair. Bij 5% rente zou men na één jaar f. 10 ontvangen en in het vier-en-veertigste jaar 44 x zoveel of f. 440. Uit administratieve overwegingen zou men over de eerste tien jaar de rente niet kunnen uitkeren en bij de hoofdsom kunnen voegen, waardoor daarna de jaarlijkse rente hoger wordt. Zou men deze rente fiscaal verwaarlozen, dan is het effect gelijk aan dat van een geleidelijk groeiende bejaardenaf trek, hetgeen met het oog op de grens van „andere inkomsten” gewenst is om te voorkomen, dat t.z.t. iedereen in de heffing van inkomstenbelasting wordt betrokken.

Bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd zou het tegoed kunnen worden omgezet in een bijzonder pensioen voor een periode van vijftien of twintig jaar. Voor de daarna volgende periode zou de teruggang van inkomsten kunnen worden opgevangen door een uniforme verhoging van de AOW-uitkering.

Een dergelijk systeem zou een nieuw hulpmiddel zijn bij het

beheersen van de conjunctuur. Er zijn variaties denkbaar bij het bepalen van de gedeelte van de belastingopbrengsten, dat aan de burgers wordt tegoedgeschreven. Ook het rentepercentage over het goed kan afhankelijk van de conjunctuur groter of kleiner worden gemaakt, waardoor de bestedingen beïnvloed kunnen worden. Daarbij kan men kiezen tussen geheel of gedeeltelijk uitkeren en als consequentie daarvan niets of een gedeelte bijschrijven op het goed. Om psychologische en praktische redenen zou men deze tegoeden het beste in een nationaal fonds kunnen onderbrengen, dat uiteraard, evenals bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, het grootste deel van de middelen kan uitlenen aan de overheid. Aangezien dit nieuwe fonds particuliere besparingen zou kunnen verdringen, lijkt het gewenst, dat het fonds in dit opzicht tegenwicht geeft door het aankopen van aandelen en schuldbrieven van Nederlandse ondernemingen.

Door de tegoeden niet-vatbaar te verklaren voor beslag enz. en deze buiten faillissement te houden, zou men ook de zelfstandigen een grote dienst bewijzen.

Bij overlijden vóór het bereiken van de leeftijd van 65 jaar, zou men de tegoeden niet of slechts beperkt voor vererving vatbaar kunnen verklaren ten einde cumulatie van tegoeden tegen te gaan. Denkbaar is dat men één of meer liefdadige of kerkelijke instellingen mag aanwijzen, waardoor deze instellingen een nieuwe bron van inkomsten krijgen tegenover de uitdrogende bestaande bronnen.

De algemene toepassing zou als een soort „joint venture” kunnen worden opgedragen aan de belastingdienst en de sociale verzekeringsbank, waarbij de laatstgenoemde instelling de uitkeringen na het bereiken van de 65-jarige leeftijd tegelijk met de AOW-uitkeringen zou kunnen verzorgen.

In de praktijk werkt dit dan ook als een structurele verhoging van de ouderdomsuitkeringen, hetgeen in vele gevallen aanvullende pensioenvoorzieningen overbodig maakt.

Een aantrekkelijke kant is ook, dat men de problematiek van de vervroeging van de pensioendatum vergemakkelijkt, omdat men tegen het bereiken van de 65-jarige leeftijd al over een zeker basisinkomen beschikt. Werkijdverkorting voor 60 - 65-jarigen levert dan minder moeilijkheden op.

Het verkrijgen van de middelen

De uitvoering van het gehele systeem is gedacht tegen de achtergrond van een herverdeling van inkomens en vermogens. Het sterke accent op een algemene verbetering van de oudedagsvoorziening brengt mede, dat men ook wel een offer mag vragen van degenen die het thans in dit opzicht bijzonder goed hebben. Daarbij denk ik met name aan de ambtelijke pensioenvoorzieningen. In het geschetste systeem zal de ambtenaar delen in de algemene voorziening, doch daartegenover zal men voor de toekomstige diensttijd het pensioenpercentage kunnen verlagen van $1\frac{3}{4}$ tot $1\frac{1}{2}$ (voor de laagste ambtenaren van 2 tot $1\frac{3}{4}$). Daarbij past een verlaging van de inbouw van de AOW-af trek voor de toekomstige diensttijd van 2 tot $1\frac{3}{4}$ % per jaar, zodat de ambtenaar in de

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

toekomst een oudedagsvoorziening zal hebben, die is opgebouwd uit drie componenten t.w.:

- een ambtelijk pensioen van 60% bij 40 dienstjaren (thans 70%);
- een surplus AOW-uitkering van 30% (thans 20%);
- het aanvullend algemeen pensioen (van 65 tot 80 of 85 jaar).

Daarin schuilt een stuk nivelleving, omdat de twee laatstgenoemde componenten onafhankelijk zijn van het salaris.

Van deze gelegenheid zou men tevens gebruik kunnen maken om wat wilde takken in de ambtelijke pensioenvoorziening weg te snoeien. Ik denk daarbij aan het invoeren van een maximumpensioengrondslag voor 1975 van bijv. f. 100.000, voor de toekomstige diensttijd geheel of slechts gedeeltelijk aan te passen aan de loonontwikkeling, alsmede aan een verlaging van het pensioenpercentage voor politieke pensioenen van $3\frac{1}{2}$ tot 2, uiteraard alleen voor de toekomstige diensttijd.

Van het bedrijfsleven mag, voor zover het de ambtelijke voorzieningen volgt, een gelijke houding worden verwacht. Lasten van pensioenen die daarbovenuitgaan zouden voor dat excedent niet meer ten laste van de winst mogen worden gebracht.

Voor de overheid ontstaan baten door het wegvallen van vele bijstandsuitkeringen zowel ten aanzien van bejaarden als ten aanzien van degenen die jonger zijn dan 65 jaar.

Het bezwaar tegen het optrekken van het lage (4%) tarief van de omzetbelasting komt te vervallen. Het staat immers vast, dat naarmate men een hoger inkomen heeft, ook meer bestedingen geschieden die onder dit tarief vallen. Als men die meeropbrengst per hoofd verdeelt, dan ontstaat een stukje nivelleving.

Een oplossing langs „fiscale wegen” geeft zoveel mogelijkheden, dat men zich over het beetje overwinst uit de bedrijven eigenlijk niet druk hoeft te maken.

C. P. A. Bakker

Mededelingen

Marketing en economische ontwikkeling

De International Marketing Federation en het Institute of Marketing and Management (India) organiseren van 25 tot 31 januari 1976 het 5e „World Congress on Marketing” over „Marketing and Economic Development” te New Delhi.

Kosten: US \$ 100 (\$ 50 voor echtgeno(o)t(e)).

Inlichtingen: 5th World Congress Secretariat, c/o Institute of Marketing and Management, 62-F, Sujana Singh Park, New Delhi - 110003, India, tel.: 38 46 35 en 38 22 52, teleg.: MARKETMAN, telex: IMM-ND-3643, en International Marketing Federation, Van Alkemadelaan 700, Den Haag, tel.: (070) 26 43 41.

Studereis Stichting Shoppingcentra

De Stichting Shoppingcentra organiseert van 21 t/m 25 oktober a.s. een studiereis naar een aantal shoppingcentra in Zwitserland en Frankrijk.

Inlichtingen: Stichting Studiecentrum, Nijverheidsstraat 3, 's-Hertogenbosch, tel.: (073) 14 16 70.

Het vraagstuk van de directie-omvang

Toetsing van de theorie der paralleliteit

DRS. J. G. L. M. WILLEMS

Aangezien aan de te grote, zowel als aan de te kleine directie, bezwaren zijn verbonden, waaraan elders aandacht is gegeven, en waarop door ons in dit kader niet behoeft te worden ingegaan, is één der centrale vragen binnen het raam van de structuurproblematiek van de topleiding van ondernemingen: de vraag naar de optimale omvang der directie. Op verscheidene plaatsen in de literatuur kan de mening worden aangetroffen, dat de gewenste of noodzakelijke omvang der directie vooral afhankelijk moet worden gedacht van de omvang van de onderneming. Tussen omvang van onderneming en omvang van directie zal — in deze opvattingen — een nauw en positief verband bestaan. Wij zullen daarom kortheidshalve de bedoelde opvattingen aanduiden als „de theorie van de paralleliteit“.

Binnen het kader van een meer uitgebreide studie ter zake van het structurele aspect van de organisatie van de topleiding van ondernemingen is door ons getracht de bovenbedoelde theorie aan de hand van empirisch materiaal te toetsen. De uitkomsten van dit onderzoek worden in dit artikel kort weergegeven. Hoewel de theorie der paralleliteit o.i. de toets der kritiek niet blijkt te kunnen weerstaan, en derhalve de uitkomsten van ons onderzoek aanleiding zouden kunnen zijn voor een poging tot formulering van een alternatieve theorie, hebben wij gemeend ons in dit artikel te moeten beperken tot de feitelijke toetsing der bestaande opvattingen. Aan de formulering van een „plaatsvervangende theorie“ zal derhalve in dit kort bestek worden voorbijgegaan.

Enige voorbeelden van de „theorie der paralleliteit“

De gedachte dat er een nauw verband bestaat — en moet bestaan — tussen enerzijds de omvang van de onderneming (impliciet dan wel expliciet gemeten in termen van omzet), en de omvang der directie anderzijds, kan op verscheidene plaatsen in de literatuur worden aangetroffen. Clarkson bijv. schrijft: „Most businesses can be directed competently by one man, up to a sales volume of about 750.000 dollars” 1). Ook Drucker legt een duidelijk verband tussen ondernemingsomvang en directiegrootte, waar volgens deze schrijver de directie doorgaans uit drie leden zal dienen te bestaan, „de allerkleinste bedrijven uitgezonderd” 2). Eenzelfde parallelle gedachtegang kan ook in ons land worden aangetroffen, waar volgens Van der Schroeff het wenselijke of noodzakelijke aantal directieleden in de „eerste plaats . . . zal afhangen . . . van de omvang van de onderneming” 3).

Meer dan bij de eerdergenoemde schrijvers het geval is, kan men bij Van der Schroeff enige aarzeling bespeuren, omdat volgens hem in de eerste plaats het vraagstuk van de optimale directie-omvang „zeer van de verhoudingen zal afhangen” 4). Aangezien evenwel door Van der Schroeff nergens wordt aangegeven welke die verhoudingen zullen zijn, doch wél expliciet en in de eerste plaats de omvang van de onderneming als bepalende factor wordt genoemd, mag men ook deze schrijver beschouwen als een aanhanger van de paralleliteitsgedachte.

Wanneer men er nu van uitgaat, dat doorgaans in de praktijk doelmatige verhoudingen worden gekozen, dat wil zeggen verhoudingen die voor het betreffende geval als wenselijk kunnen worden beschouwd, kan op betrekkelijk eenvoudige wijze worden getoetst in hoeverre het werkelijke gedrag met de theorie overeenstemt, en kan derhalve de verklarende waarde van de theorie kritisch worden bezien. Bezien wij daarom thans een aantal feitelijke gevallen.

De relatie tussen ondernemingsgrootte en directie-omvang in de praktijk

Ter toetsing van de „Theorie der paralleliteit” werd door ons een onderzoek ingesteld naar de feitelijke verhoudingen ter zake van ondernemingsomvang en directiegrootte in een vijftigtal ondernemingen 5). Als directieleden werden die functionarissen beschouwd die, aangeduid met de titel directeur, het jaarverslag ondertekenden. Adjunct-directeuren werden derhalve niet meegerekend. Als omzetten werden genomen de geconsolideerde omzetten, afgerond op miljoenen gulden, en — waar nodig — omgerekend in gulden.

De verhoudingen per afzonderlijk geval zijn weer te geven zoals in tabel 1 (zie blz. 708).

In de 50 onderzochte gevallen, varieerden de aantallen directieleden derhalve van 1 tot 20, bij omzetten, welke varieerden van f. 4 mln. tot f. 63.349 mln. Bij wijze van samenvattende verdeling kan tabel 2 (zie blz. 708) worden opgesteld.

* De auteur is verbonden aan het Instituut voor bedrijfseconomie en accountancy aan de universiteit van Amsterdam.

1) Vgl. M. B. E. Clarkson, *The topman*, blz. 19, in: R. Banks (ed): *Managing the smaller company*, New York, 1969.

2) Vgl. P. Drucker, *The practice of management*, in de Nederlandse vertaling van G. Goldschmeding, Bussum, 1960, 2e druk, blz. 149. Op de vraag waarom nu net „drie” het optimale aantal zou zijn, behoeft door ons hier niet te worden ingegaan. Men vergelijkte voor overwegingen: P. Drucker, o.c., blz. 141-143, en ook blz. 149.

3) Vgl. H. J. van der Schroeff, *Leiding en organisatie van het bedrijf*, Amsterdam, vierde bijgewerkte druk, 1968, blz. 414.

4) Vgl. H. J. van der Schroeff, op.cit., blz. 414.

5) Onderzochte ondernemingen, met vermelding van het jaarverslag waaruit de gegevens verkregen zijn: NV Bijenkorf Beheer (1973-1974), NV Provinciaal en Gemeentelijk Utrechts Stroomleveringsbedrijf (1973), AKZO (1973), Ballast Nedam NV (1973), Verenigde HVA-Maatschappijen NV (1973), NV Verenigde Glasfa-
(Vervolg voetnoot 5 op blz. 708)

delta lloyd

109 :

BFF-40

De man aan de top heeft affiniteit met BMW

De nieuwe BMW L-serie

Als uw rijtijd ook werktijd is, zijn er nu de modellen 2.8 L, 3.0 L en 3.3 L. Automobielen met een nog royaler achtercompartiment, om comfortabel en efficiënt te kunnen werken.

Status is een veel gebruikt woord in verband met automobielen. Een BMW is van een ingetogen status. Ook in de serie grote 6-cilinders is er derhalve niet gestreefd naar overdreven lengte, uitgedijde breedte en oppervlakkig imponerende versierselen.

De man aan de top hoeft zich niet te bewijzen in uiterlijkheden. Hij is gewend door te dringen tot de kern, tot het bepalen van kwaliteiten.

Vandaar zijn affiniteit met BMW. Hij eist een 6-cilinder naar zijn maatstaven, inzake wegligging, afwerking en comfort, actieve en passieve veiligheid.

Stuurbekrachtiging is functioneel. Service van uitzonderlijke klasse in binnen- en buitenland vindt hij vanzelfsprekend.

Hij heeft een feilloos oog voor de dynamiek die het model uitstraalt en die hij in zijn rijstijl kan verwezenlijken. Bijvoorbeeld in het accelereren van 0-100 km/uur binnen 10 seconden.

Die man aan de top, alert en jong van geest, beheerst achter het stuur van zijn BMW elke situatie. BMW is het summum van automobilistische voldoening.

BMW grote 6-cilinders

O.a. BMW 2500 f 29.319,- en BMW 2.8 L f 32.973,- incl. BTW.

Importeur ALIMPO 'bv
's-Gravenhage / Ravenstein

Tabel 1. Directie-omvang en ondernemingsomzet; afzonderlijke gevallen (N = 50)

Aantal directeuren	Omzetten (mln. gld.)	Aantal directeuren	Omzetten (mln. gld.)
1	5	3	7
1	6	3	13
1	9	3	33
1	10	3	42
1	27	3	55
		3	91
2	4	3	237
2	6	3	238
2	15	3	243
2	16	3	251
2	17	3	315
2	27		
2	39	4	268
2	71	4	291
2	76	4	367
2	173	4	400
2	183	4	437
2	267	4	647
2	365	4	1.372
2	559	4	1.379
4	1.790	8	63.349
4	5.367		
		10	940
5	446	10	22.563
5	696		
5	814	12	9.500
5	2.000		
5	2.067	20	29.197

Tabel 2. Directie-omvang en ondernemingsomzet; frequenties en intervallen (N = 50)

Aantal directeuren	Frequentie	Relatieve frequentie	Omzetintervallen (mln. gld.)
1	5	10%	5 - 27
2	14	28%	4 - 559
3	11	22%	7 - 315
4	10	20%	268 - 5.367
5	5	10%	446 - 2.067
8	1	2%	63.349
10	2	4%	940 - 22.563
12	1	2%	9.500
20	1	2%	29.197
Totaal	50	100%	4 - 63.349

Conclusie

Wanneer wij nu komen tot het kernpunt van de in dit opstel gestelde problematiek, nl. de vraag of de bestaande theorie der paralleliteit op grond van het ingestelde onderzoek kan worden aanvaard, danwel moet worden verworpen, moet worden vastgesteld dat de paralleliteitstheorie de toets van empirische toetsing niet blijkt te kunnen weerstaan. De verklarende waarde van deze theorie is daarmee — althans voor de huidige verhoudingen — gering te achten, in die zin dat het feitelijk organiserend handelen er niet mee kan worden verklaard.

Ook wanneer men zou stellen, dat de theorie der paralleliteit meer een instrumenteel karakter dan een verklarend karakter heeft, of bedoelt te hebben, en derhalve eerder een richtlijn voor het praktische handelen zou inhouden dan een verklaring, blijft de theorie aanvechtbaar. Dit

laatste valt gemakkelijk in te zien. Druckers aanbeveling bijv. als zouden ondernemingen, „de allerkleinste uitgezonderd”, een directie van drie leden behoeven, maakt klaarblijkelijk in de praktijk weinig indruk, wanneer men ziet dat kleinere directies kunnen worden aangetroffen bij ondernemingen, waarvan de omzetten variëren van f. 5 mln. tot f. 559 mln. Men kan deze ondernemingen bezwaarlijk als de „allerkleinste” beschouwen, terwijl tevens geen enkele reden bestaat deze ondernemingen van een slechte of ondoelmatige directie-organisatie te verdenken.

Het moge duidelijk zijn, dat naast de omvang van de onderneming — die naar ons oordeel in vrijwel iedere theorie als een verklarende factor van betekenis zal moeten worden ingebracht — andere factoren in meer of mindere mate medebepalend zullen zijn voor de wenselijke of noodzakelijke omvang van de directie. Zonder twijfel bijv. zal daarbij de aard en de omvang van de problemen waarmee de onderneming te kampen heeft een rol spelen. Deze worden bepaald door de dynamiek in de omgeving der onderneming, welke van bedrijfstak tot bedrijfstak kan verschillen, en kan ook voor één bedrijfstak in de tijd verschillend zijn. Bovendien mag men veronderstellen, dat ook de constellatie van de managementstructuur als totaliteit van invloed is op de vraag naar de optimale directie-omvang. Wij noemen hier deze factoren slechts bij wijze van korte aanduiding van factoren, die naast en met de grootte van de onderneming bepalend zullen zijn voor de gewenste omvang der directie.

De zuiver parallelle theorie, zonder twijfel de charme van eenvoud en duidelijkheid bezittend, verklaart de pluriforme werkelijkheid in onvoldoende mate, terwijl tevens haar aanbevelingen voor het praktisch handelen blijken geven van een onvoldoende inzicht in de ter zake van de optimale directie-omvang te onderkennen determinanten.

J. G. L. M. Willems

(vervolg voetnoot 5)

brieken (1973), Koninklijke Houthandel William Pont NV (1973), NV Elektriciteits-Maatschappij IJsselcentrale-Zwolle (1973), Verenigde Machinefabrieken NV (1972), Vihamy-Buttinger NV (1973), Koninklijke Luchtvaart Maatschappij NV (1973-1974), Ogem Holding NV (1973), NV Centrale Suiker Maatschappij (1972-1973), Amsterdam Chemie Farmacie NV (1972), Braat Bouwstoffen NV (1973), AMRO-bank NV (1973), Grand Hotel Krasnapolsky NV (1973), Reesink NV (1973), Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij (1973), NV Philips-Gloeilampen Fabrieken (1973), SHV Holdings NV (1973), NV Koninklijke Distilleerderijen Erven Lucas Bols (1973), Proost en Brandt NV (1973), NV Kemo (1972-1973), NV Twentsche Kabelfabrieken, Haaksbergen (1973), Brink/Molyn-Beheer NV (1973), Eriks NV (1973), Viba NV (1972), Heybroek en Co's Handel Maatschappij NV (1973), Leidsche Wolspinnerij NV (1973-1974), Koninklijke Textielfabrieken Nijverdal-Ten Cate NV (1973), Ahold NV (1973), Phs. van Ommeren NV (1973), NV Nederlandsche Apparatenfabriek Nedap (1973), Nierstrasz NV (1973), NV Uitgeversmaatschappij Elsevier (1973), NV Gemeenschappelijk bezit VRG-Papier (1973), NV Noordelijke Industrie voor Vezelverwerking (1973), Hoogenbosch Beheer NV (1972), Verenigde Mengvoederfabrieken Koudijs NV (1973), NV Houthandel v/h van Wessem & Co Zaandam (1973-1974), Assurantieconcern Stad Rotterdam Anno 1720 (1973), Ennia NV (1973), Blijdenstein-Wilink NV (1973), NV Koninklijke Delftsch Aardewerkfabriek (1973), Halberg NV (1972), De Erven de Wed. J. van Nelle NV (1973), Unilever NV (1973).

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

De bewuste consument

Stel je voor dat de consument zich echt van zijn positie bewust werd, en zich zou spiegelen aan de producent. Dan zou hij zijn doel stellen op de maximale bevrediging van zijn behoeften. Dan zou hij zijn activiteiten gaan richten op de producenten. Hij zou de producenten gaan indelen in doelgroepen. Hij zou segmenteren: Amerikaanse vestigingen, de bio-industrie, de grote fabrieken enz. Hij zou zijn actie-systeem volgens de klassieke 4 P formule uit de marketing: produkt, prijs, plaats en promotie, als volgt kunnen opstellen.

Produkt

- Hij zou eisen gaan stellen aan het produkt: een programma van eisen voor tandpasta en voor hagelslag.
- Hij zou de ether laten indelen naar muzieksoort: op de 200 m-band popmuziek, op de 200 m nieuws, op de 400 m vorming en scholing, op de FM klassiek.
- Hij zou de TV-kanalen aldus indelen: 1: quizen, 2: journaals, 3: films, 4: western, 5: horror.
- Hij zou verpakkingen laten maken, die je open kunt maken, zonder je gebit te riskeren.
- Hij zou bumpers aan zijn auto eisen zonder chroom, maar die wel schokken kunnen opvangen.
- Hij zou douchezeep wensen zonder parfum, maar dat niet uit je handen glipt.
- Hij zou in plaats van een elektrische tandenborstel een tandenborstel willen met haar dat een jaar meegaat.
- Hij zou gloeilampen eisen die een leven lang meegaan, onbreekbaar zijn en niet losrammelen.
- Hij zou mager gebak, vensters van onbreekbaar glas en stofzuigers zonder snoer willen.

Prijs

- Hij zou korting bij aankoop van aantallen willen en omzetbonussen.
- Hij zou handelsmarges bepalen, en verticale prijsbinding invoeren van boven naar onderen, want hij staat boven.
- Hij zou met de andere consumenten willen concurreren om de gunst van de producent. Hij zou weigeren artikelen te consumeren die zijn nutscalculatie te boven gaan.
- Hij zou de aanbodverhoudingen analyseren, bijv. het break-evenpoint berekenen waarboven het geen zin heeft nog te consumeren.

Plaats

- Hij zou eisen dat de artikelen die hij elke dag nodig heeft op minder dan 500 m van zijn huis te koop zijn.

- Hij zou de winkel die een assortiment per artikel heeft van meer dan vijf merken kunnen boycotten.
- Hij zou produkten eisen, waarin geen grondstoffen voorkomen uit landen met rassendiscriminatie, met dictatuur of met te grote inkomstestegeningen.
- Hij zou minimum bestelquotes berekenen van postzegels en aardappelen.
- Hij zou vergelijkbare documentatie per branche eisen.

Promotie

- Hij zou propaganda maken onder de producenten. Ze trachten te vermurwen door op hun eergevoel, hun dadendrang, hun grootheid in te spelen.
- Hij zou brochures maken met voorlichting over de producenten omtrent de materialen, afmetingen, gebruikseisen van de produkten.
- Hij zou huishoudbeurzen organiseren van fabrikanten en handelaren met stands voor artikelen van de peuter, de kleuter, de tiener, de volwassene en de bejaarde.
- Hij zou een promotie-campagne houden, waarin gevraagd wordt om leveranciers van een drank die de dorst lest, uit binnenlandse grondstoffen is samengesteld, niet dik maakt, in statiegeldfles is verpakt en in vier maten te koop is. Bijvoorbeeld onder het merk DUUR.
- Hij zou een incentive-systeem starten, waarbij de vrouw van de marketing-manager voor iedere leverantie een bonnetje krijgt. Tegen inlevering van 1.000 bonnetjes krijgt het mens een balpen of de vergelijkbare winkelwaarde.

Marktonderzoek

- Hij zou een panel samenstellen van fabrikanten die margarine maken, en hun produkt testen op het gehalte aan onverzadigde vetzuren, water, vitaminen en smaak.
- Hij zou enquêtes onder detaillisten en grossiers houden over de verschillen in service van de fabrikanten en ervaringen met retouren.
- Hij zou de branch-managers van acht tandpasta-merken een groepsdiscussie laten houden over de voorstelling die zij zich maken van hun klantenkringen.

Kortom

We zouden allemaal gespiegelde verkopers zijn. De consumenten en hun organisaties kunnen ook veel leren van de inkooptheorie. Aanvaard daarom de centrale inkoopwet: verdeel en heers.

L. A. van der Linden

Stichting het Nederlands Economisch Instituut

Verslag over het jaar 1974

Curatorium

Aan het einde van het verslagjaar traden de heren Mr. W. F. Fockema Andrae en Ir. H. C. Frijlink af. De afgetreden curatoren werden per 1 januari 1975 opgevolgd door de heren Drs. P. L. Justman Jacob (Aerdenhout) en Mr. J. J. van der Lee (Eindhoven). Het Dagelijks Bestuur bleef ongewijzigd als volgt: Jhr. Mr. J. H. Loudon (voorzitter), Dr. W. T. Kroese (ondervoorzitter), Dr. D. M. N. van Wensveen (penningmeester) en Prof. Drs. H. W. Lambers (secretaris).

Directie en secretariaat

Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur; Prof. Dr. H. C. Bos, directeur; Prof. Drs. H. W. Lambers, directeur; Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, directeur; Drs. E. H. Mulder, adjunct-directeur; Drs. P. J. Montagne, algemeen secretaris; Drs. A. de Wit, secretaris.

Redactie Economisch Statistische Berichten

Commissie van redactie: Prof. Dr. H. C. Bos, Drs. R. Iwema, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Prof. Drs. H. W. Lambers, Drs. P. J. Montagne, Prof. Dr. J. H. P. Paelinck en Drs. A. de Wit. *Redacteur-secretaris:* Drs. L. Hoffman.

Algemeen

Op 31 december jl. telde het Instituut naast de vier directeuren 75 medewerkers, waaronder 54 academici. Dr. L. B. M. Mennes, hoofd van de onderzoekafdeling *Balanced International Growth*, werd met ingang van 1 juni 1974 benoemd tot gewoon hoogleraar in de ontwikkelingsprogrammering aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ook dit verslagjaar waren een aantal buitenlandse gasten voor korte of lange tijd op het Instituut werkzaam.

Het onderzoekswerk

In het kader van de „economic planning studies”, uit te voeren voor de *Mekhong-Commissie* en gefinancierd door het Directoraat Internationale Technische Hulp (DITH) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, werd een aantal onderzoeken beëindigd. Met name de macro-economische landenstudies, een handboek voor sociale kosten-batenanalyse en een studie over de binnen- en buitenlandse vraag naar landbouwproducten kwamen gereed. Ook gedurende dit verslagjaar bevonden zich twee medewerkers daartoe in Bangkok.

In opdracht van de FAO en eveneens gefinancierd door DITH werd een onderzoek voltooid naar de „*World perspective for agriculture processing industries*”. Met name de mogelijke rol van de cacao- en leerindustrie in de internationale arbeidsverdeling werd hierin onderzocht.

Op verzoek van de regering van de *Nederlandse Antillen* assisteert en adviseert het Instituut gedurende een meerjarige periode het Departement Sociale en Economische Zaken aldaar met betrekking tot het opzetten van een aantal essentiële instrumenten van economische politiek. Het betreft hier in het bijzonder het opzetten van nationale rekeningen, het uitwerken in een model van de externe en interne samenhangen in de volkshuishouding van de Nederlandse Antillen en het uitvoeren van economische prognoses. Bij deze werkzaamheden, waarvoor twee medewerkers in Willemstad zijn gestationeerd, is Antilliaans hoger personeel en middenkader betrokken.

In 1971 kwam een evaluatie gereed van plannen tot het verbreden en uitbaggeren van het toegangskanaal van de haven van Chalna (*Bangla Desh*). Op verzoek van DITH werd in dit verslagjaar op basis van nieuwe gegevens deze evaluatie herzien.

Ook de eind 1973 aangevangen studie over de aanleg van een haven te Aratu (*Brazilië*) kwam gereed; deze studie werd in samenwerking met Nedeco uit-

gevoerd in opdracht van het Centro Industrial de Aratu.

De in april 1973 aangevangen geïntegreerde transportcoördinatiestudie in het stroomgebied van de Rio Magdalena (*Colombia*) werd afgesloten. De Nederlandse regering, die deze studie heeft gefinancierd, wees als uitvoerder daarvan het Instituut aan, dat in nauwe samenwerking met Colombiaanse experts had te werken; daarnaast verkreeg het Instituut de medewerking van een aantal Nederlandse deskundigen. In de loop van de studie bleek dat de gemaakte restrictie met betrekking tot het stroomgebied van de Rio Magdalena (ruwweg gedefinieerd als een gebied liggende tussen de steden Medellín, Bogotá en Bucaramanga en de havens Cartagena, Baranquilla en Santa Marta) niet gehandhaafd kon worden vanwege de vele interrelaties met transportnetwerken in andere delen van het land; de transportsituatie in het gehele land is derhalve in ogenschouw genomen. De aanbevelingen hebben echter vooral betrekking op het hierboven genoemde gebied, waarbij — zoals de realiteit dit vroeg — het lange-afstandsverkeer de meeste aandacht heeft gekregen. Het tweedelige hoofdrapport is vergezeld van 7 annexen, die de onderdelen van de studie bevatten.

Inzake een waterbeheersingsstudie met betrekking tot de Rio Magdalena, welke rivier in toenemende mate overstroomingen veroorzaakt, neemt het Instituut deel aan een stuurgroep die DITH adviseert over de opzet en uitvoering van deze studie.

In samenwerking met het Noorse ingenieursbureau Norconsult werd in februari begonnen met een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de haven van Bintulu, gelegen op Noord-Borneo in *Maleisië*.

In augustus werd in opdracht van de Asian Development Bank en in samenwerking met het Engelse ingenieursbureau Sir William Halcrow and Partners aangevangen met een studie over de ontwikkelingsmogelijkheden van de havens van Surabaya, Belawan en Pangaj in *Indonesië*.

De werkzaamheden door drie mede-

werkers voor het Indonesische Planbureau werden ook dit jaar in Indonesië voortgezet. Enige rapporten werden voorts uitgebracht over de economische relaties tussen de ASEAN-landen en de EG.

Op verzoek van de EG werd gerapporteerd over „*Long-term perspectives for European industry with special reference to the EEC*”.

In 1972 werd door het Instituut een onderzoekproject geconcipeerd dat ten doel heeft kennis te verkrijgen met betrekking tot de *factoren, welke de regionale verschillen in de ontwikkeling van de diverse bedrijfstakken in West-Europa* bepalen. Op verzoek van de EG werd in 1973 de eerste fase van deze studie uitgevoerd. Deze onderzoekfase behelsde de opzet van een voorlopige databasis van werkgelegenheidsgegevens per bedrijfstak en per regio voor de jaren 1950 en 1960, alsmede een eerste analyse van dit materiaal om de kans op succes van een meer uitgebreide studie te kunnen vaststellen. Op grond van de voldoende resultaten werd in 1974 de tweede fase van het onderzoek uitgevoerd, te weten de opzet van definitieve werkgelegenheidsmatrices voor 40 bedrijfstakken en 100 regio's in West-Europa met betrekking tot de jaren 1950, 1960 en 1970. Voorts werd nagegaan welke factoren in oenschouw dienen te worden genomen ter verklaring van de wijzigingen die zich tussen 1950 en 1970 in de sectorale en regionale werkgelegenheid hadden voorgedaan. In 1975 zullen in opdracht van de EG de werkgelegenheidsgegevens voor de jaren 1950, 1960 en 1970 voor 70 bedrijfstakken en 100 regio's volgens normale statistische standaarden worden opgezet en zal worden nagegaan welke mogelijkheden er zijn om vergelijkbare werkgelegenheidsgegevens voor 1960 en 1970 op te stellen voor ongeveer 1.000 veel kleinere regio's van de gehele EG. Het doel van de studie is om uiteindelijk te komen tot een betrouwbaar operationaal programmeer-werkgelegenheids-vestigingsmodel.

De EG verleende eveneens opdracht tot het maken van een prognose van het *staalverbruik* in de Benelux-landen in de jaren 1980 en 1985.

In de herfst werd op verzoek van de OECD en in samenwerking met het Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung een begin gemaakt met een studie over de mogelijke ontwikkeling van het land- en luchttransportprobleem in de *corridor tussen de Randstad en Frankfurt*. Deze studie is een onderdeel van een OECD-studie over het verkeer tussen alle grote agglomeraties in Europa.

Op verzoek van het Spaanse ingenieursbureau Intecsa, dat een onderzoek uitvoert met betrekking tot een regionaal *ontwikkelingsplan voor de*

provincie Toledo (Spanje), werd een analyse gemaakt van de ontwikkelingsmogelijkheden van de economie van deze provincie, gebaseerd op door genoemd bureau verstrekte gegevens en onder toepassing van input-output- en attractiemodellen.

De studie over de *invloed van de verkeers- en vervoersinfrastructuur op de ruimtelijke spreiding van bevolking en werkgelegenheid in de noordvleugel van de Randstad* werd voortgezet, waarover deelrapporten verschenen.

Als onderdeel van deze studie werd een onderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden tot uitvoering van een regionale en zonale werkgelegenheidsanalyse, die positief bleken te zijn. Als uitvloeisel hiervan is aan het einde van dit jaar op verzoek van de Rijksplanologische Dienst begonnen met de uitvoering van de eerste fase van een onderzoek naar de *bepalende factoren van de ontwikkeling van de werkgelegenheid per gewest en per bedrijfstak* in Nederland. In deze eerste fase zullen de te verklaren variabelen, te weten de werkgelegenheid per bedrijfstak en per gewest, worden gemeten. In de tweede fase zullen alle relevante factoren welke invloed op de waargenomen ontwikkeling kunnen hebben gehad, geïdentificeerd moeten worden en gemeten voor alle regio's en bedrijfstakken. Een derde fase zou de uit de twee voorgaande fasen ter beschikking gekomen informatie dienen te integreren in een verklarend model, terwijl de laatste fase zal moeten behelzen de omvorming van een verklarend model tot een prognosemodel dat geheel op het doorrekenen van beleidsalternatieven is toegespitst.

Het *sociaal-economisch structuuronderzoek voor de Zaanstreek* werd voortgezet. Deze studie heeft in het bijzonder betrekking op de structuur van de regionale arbeidsmarkt; er verschenen enige deelrapporten.

Het basisonderzoek met betrekking tot de *arbeid en de arbeidsmarkt* kwam aan het einde van het jaar gereed. Het onderzoek werd uitgevoerd op verzoek van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, terwijl door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek een subsidie als bijdrage in de kosten van deze basisstudie werd verstrekt. Het doel van het onderzoek was te komen tot een interdisciplinair model van de arbeidsmarkt, dat kan dienen als een uitgangspunt voor wetenschappelijke discussie en als coördinatiemiddel bij de uitvoering van een in het basisonderzoek neergelegd raamprogramma van arbeidsmarkt-onderzoek. In het rapport worden eerst op globale wijze arbeid en arbeidsmarkt in een wijder maatschappelijk kader geplaatst. Vervolgens vindt toespitsing plaats op de arbeidsmarkt zelf en worden een aantal maatschappelijke (inter)

acties die onmiddellijk van invloed zijn op het arbeidsmarktgebeuren in een systeemanalytisch schema gezet; de benadering vindt plaats vanuit het individu en het individuele bedrijf. Daarna wordt overgegaan tot een meer geaggregeerde aanpak. Naast de arbeidsrelaties in engere zin worden nu ook de causale samenhangen en interdependenties met vele andere relevante grootheden in kaart gebracht. Het aldus ontwikkelde algemene model, waarin ook ruimtelijke interacties in tegenstelling tot de meer traditionele arbeidsmarktmodellen een expliciete rol spelen, betekent niet alleen een bijdrage tot verdieping van het inzicht in hypothesen over samenhangen met betrekking tot het arbeidsmarktgebeuren, maar beoogt tevens een uitgangspunt te zijn voor een te bouwen socio-econometrisch arbeidsmarktmodel. Na aandacht te hebben gewijd aan enkele fundamentele begrippen uit het te ontwikkelen arbeidsmarktmodel (sociale opbouw, arbeidsmarkt-evenwicht, mobiliteit) wordt een aanzet gegeven tot een nadere detaillering van het tot dusverre nog globaal behandelde specifieke arbeidsmarktmodel. Hiermee is tevens een uitgangspunt verkregen voor het op te zetten datasysteem, waarop vervolgens in concreto wordt ingegaan. Een raamprogramma van toekomstig arbeidsmarktonderzoek sluit het rapport af.

Het in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne begonnen onderzoek, dat bedoeld te leiden tot verdieping van inzicht in de samenhang tussen de *immigratie van buitenlandse werknemers* en de bedrijfstaksgewijze opbouw van de economie, werd voortgezet.

Door het Economisch-Geografisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam wordt in samenhang met de afdeling Bouwkunde van de Technische Hogeschool te Delft en het Instituut op verzoek van de gemeente Rotterdam een onderzoek uitgevoerd met betrekking tot de *segregatie van allochtonen in Rotterdam*.

In dit verslagjaar werden werkzaamheden van uiteenlopende aard verricht met betrekking tot de *gemeenten Amersfoort, Amstelveen, Amsterdam, Capelle aan den IJssel, Den Helder, Dordrecht, 's-Gravenhage, Haarlemmerliede, Kampen, Krimpen aan den IJssel, Maarssenbroek, Muiden, Papendrecht, Slidrecht en Zeist*.

Over de *ontwikkelingsmogelijkheden van de Rotterdamse agglomeratie* werd een rapport opgesteld, waarin o.a. aandacht wordt besteed aan de arbeidsmarkt, havens, het milieu, verkeer, de ruimtelijke structuur en de vestigingspolitiek als onderdeel van een integrale studie. Getracht wordt duidelijk te maken dat de samenhang van de problemen de essentie van iedere studie zou dienen uit te maken. Het onder-

zoek naar de gevolgen van een nieuwe oeververbinding ter vervanging van de bestaande *Willemsbruggen* in Rotterdam voor de ten oosten daarvan gelegen scheepswerven werd voortgezet. Een economisch-ecologisch vooronderzoek ten behoeve van de gemeente *Den Helder* en het Balgzand kwam gereed.

Ten behoeve van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat verscheen een interimrapport van een kosten-batenanalyse van de *Oostlijn van de Amsterdamse Metro*. Naast het Instituut was door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat een werkverband aangegaan met het Engelse computerbureau Computation Research and Development. Het was de taak van dit bureau om met behulp van een verkeers- en vervoersmodel vervoersprognoses te geven voor de in de studie aangehouden vervoersalternatieven. De taak van het Instituut en daarmee zijn verantwoordelijkheid beperkte zich tot het gebruikmaken van de vervoersprognoses en het uitvoeren van de kosten-batenanalyse. Het onderzoek moest in mei gereed zijn.

De in het rapport gepubliceerde resultaten zijn onvolledig. Voor de berekening van de verschillen in baten die de onderscheiden alternatieven opleveren was een computerprogramma van grote omvang nodig en de invoer van een goed netwerk een vereiste. Dit netwerk is een stelsel van lijnen en knooppunten, waarin de tijden zijn opgenomen die nodig zijn om hetzij te voet hetzij met een bepaald vervoermiddel van het ene knooppunt naar het andere te komen. Dit impliceert dat ook bij het overstappen gerekend moet worden met overstaptijden, die in beginsel bestaan uit looptijden van halte tot halte en wachttijden na aankomst bij de halte. In een betrekkelijk laat stadium bleek dat het — niet door het Instituut ontworpen — ingevoerde openbaarvervoersnetwerk juist op het punt van de overstaptijden naar en van de metrohaltes te kort schoot. Vandaar dat de resultaten onaanvaardbaar werden voor een zuivere kosten-batenanalyse. Tevens bleek bij hernieuwde bestudering van de invoer dat ook de zone-indeling verbetering behoeft. Het Instituut heeft dan ook voorgesteld de invoer grondig te herzien en het computerprogramma opnieuw te draaien. De nu verkregen resultaten konden naar het oordeel van het Instituut niet voor het gestelde doel worden benut. Toch is getracht de overige fac-

toren, die bij een kosten-batenanalyse van een openbaar-vervoerstelsel in aanmerking komen, te behandelen. De door de minister ter zake van de Amsterdamse metro genomen beslissingen hadden tot gevolg dat de studie niet werd voortgezet.

Op verzoek van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Dordrecht en de bij de *Baanhoekbrug* (bij Sliedrecht) geïnteresseerde gemeenten werd een voorlopig rapport gemaakt met betrekking tot een kosten-batenanalyse van het beweegbaar maken van deze brug, terwijl op verzoek van de studiecommissie *Kanaalverbinding Eemshaven-Drenthe-Twente* een kosten-batenanalyse van een nieuw te graven kanaal werd gemaakt.

Het in 1973 afgesloten vooronderzoek naar de economische consequenties van sluiting dan wel verplaatsing van *tanker cleaningbedrijven* in verband met de milieuhygiëne leidde tegen het einde van het jaar tot de opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne tot een vervolgstudie over de economische gevolgen van een krachtens artikel 13 van de Wet inzake de luchtverontreiniging uit te vaardigen verbod tot het reinigen en ontgassen van schepen anders dan met behulp van een op de vaste wal aanwezige dampretourinstallatie.

Het op verzoek van de Ministeries van Sociale Zaken en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk uitgevoerde vooronderzoek naar de sociaal-economische, de sociale en de sociaal-culturele problematiek van *binnenschippers* kwam gereed. Als vervolg op een vooronderzoek naar de mogelijkheden voor toekomstige baggerwerkzaamheden heeft de Vereniging „Centraal Baggerbedrijf” verzocht om een marktonderzoek voor het *baggerbedrijf* in Nederland. Op verzoek van de verschillende daarbij betrokken producentengroepen wordt gewerkt aan prognoses van de afzet van *grint* en van het verbruik in Nederland van *kalkzandsteen*, *mergel* en *industriezand*. Onderzoek naar de mogelijkheden van *samenwerking tussen ondernemingen* behoorde ook dit jaar tot de werkzaamheden, evenals *vestigingsonderzoekingen*.

De in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken uit te voeren re-evaluatie van het in 1971 gereed gekomen rapport over de *snelle natriumgekoelde kweekreactor* kwam gereed. De aanleiding tot deze re-evaluatie was

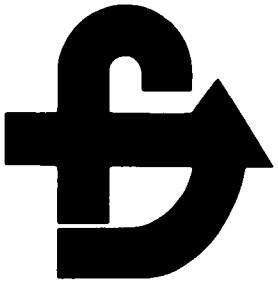
gelegen in de omstandigheid dat sinds 1971 een beter inzicht in de kosten is verkregen en dat als gevolg van o.a. de oliecrisis de externe omstandigheden sterk gewijzigd zijn. Het nationaal economisch rendement van de door het Ministerie van Economische Zaken beschikbaar gestelde investeringsbedragen voor de ontwikkeling en constructie van een prototype van genoemde reactor, welk project door Nederland in samenwerking met West-Duitsland, België en Luxemburg wordt uitgevoerd, wordt in het rapport opnieuw bepaald. De gevoeligheid van de uitkomsten van het onderzoek voor wijzigingen in investeringskosten, brandstofkosten en rentepercentage wordt opnieuw onderzocht, zomede de gevoeligheid van de resultaten voor wijzigingen in de energieprognose. Op de toegevoegde waarde, geïnduceerd door de deelname van Nederland, wordt dieper ingegaan dan in het eerste rapport het geval was. Naast de evaluatie van na 1974 te verrichten investeringen en bijdragen van de Nederlandse regering in het project, wordt ook een retrospectieve beschouwing gegeven over de in 1971 genomen beleidsbeslissing ten aanzien van de Nederlandse deelname aan het project. Aan het eind van het jaar werd nog aan de beantwoording van enige toegevoegde vragen gewerkt.

Gereed kwam het rapport over „*Systeem-analytische benadering van het investeringsverloop in Nederland*”, een studie die op verzoek van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen werd verricht. Doel van deze studie was na te gaan en te toetsen welke factoren het investeringsgedrag in de laatste 15 jaren hebben bepaald. De voor de studie beschikbare tijd liet niet toe alle aspecten van het investeringsfenomeen grondig te bestuderen; wel werd gestreefd naar het ontwikkelen en volgen van een nieuwe gedachtegang. Deze vloeide voort uit een systeem-analytische benadering, waaronder wordt verstaan het systematisch opsporen van de elementen die bij de investeringsbeslissing in beschouwing worden genomen en eventueel als limietvoorwaarden fungeren. Dit leidde tot de formulering van een volledig nieuwe hypothese, de „*multiple-gap-hypothese*”, welke vervolgens in de studie op verschillende manieren werd getoetst. Deze hypothese belicht op operationele wijze het verloop van de bedrijfsinvesteringen in Nederland.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Kosten-batenanalyse en begrotingsnorm

DRS. H. M. VAN DE KAR

In een recent opstel vraagt M. S. Feldstein 1) opnieuw aandacht voor de opvatting dat de waarde van overheidsprojecten, zoals die door middel van een kosten-batenanalyse kan worden vastgesteld, onder bepaalde voorwaarden zal worden beïnvloed door de wijze waarop de tekorten van de onderzochte overheidsactiviteiten worden gedekt (met belastingopbrengsten) of gefinancierd (met leningen). Anders gezegd: de kosten-batenverhouding van een te bouwen brug of schouwburg zal anders kunnen uitvallen als het kastekort van dit project wordt aangevuld met belastinggelden, met leningen dan wel met een combinatie van beide mogelijkheden. Bovendien zal de waarde kunnen worden beïnvloed door het soort belasting, dat als dekking wordt gebruikt. Indien deze opvatting handen en voeten heeft, zou dat consequenties kunnen hebben voor het begrotingsbeleid. In een conjunctureel evenwichtige situatie (en daar gaan we in deze notitie voor het gemak vanuit) wordt de keuze tussen belastingen en leningen voor het totaal van de Rijksbegroting gediceerd door het structurele begrotingsbeleid. Men kan zich afvragen of bij de evaluatie van rijksprojecten rekening zal moeten worden gehouden met die structurele begrotingsnorm. Het is voorts denkbaar dat de verdieping van het inzicht in de effecten van overheidsactiviteiten, welke een gevolg is van het toepassen van kosten-batenanalyses, aanleiding geeft tot een verfijning van het tot nu toe gevoerde structurele begrotingsbeleid. We komen daarop terug na een korte samenvatting van het betoog van Feldstein.

Twee discontovoeten

Feldstein concludeert dat de financieringswijze de uitkomst van een kosten-batenanalyse zal beïnvloeden indien en voor zover de (maatschappelijke) tijdvoorkeur afwijkt van het rendement van particuliere investeringen. Tevens is het van belang of de onderscheiden financieringsalternatieven verschillende gevolgen hebben voor het niveau van de investeringen in de particuliere sector 2).

Het eerste punt betreft de discontovoet, die nodig is om toekomstige kosten- en batenstromen vergelijkbaar te maken. Over de bij kosten-batenanalyses te gebruiken discontovoet bestaat verschil van mening. Enerzijds wordt het gebruik van de tijdvoorkeur aanbevolen, anderzijds zijn er auteurs, die aansluiting zoeken bij het rendement van particuliere investeringen. Slechts onder ideale omstandigheden op de kapitaalmarkt zijn beide grootheden aan elkaar gelijk (en zou de discussie overbodig zijn), in werkelijkheid zal het rendement van particuliere investeringen hoger zijn dan de tijdvoorkeur, aldus Feldstein.

Het is bij kosten-batenanalyses gebruikelijk om met één discontovoet te werken. Hetgeen betekent, dat een keuze wordt gedaan uit genoemde alternatieven. Feldstein maakt die keuze niet. In zijn rekenmodel gebruikt hij beide

disconteringsvoeten. Het rendement is bepalend voor de waarde van huidige investeringen in vergelijking tot toekomstige consumptie, terwijl de waarde van toekomstige consumptie in vergelijking tot de huidige consumptie wordt bepaald door de tijdvoorkeur. De alternatieve opbrengsten van particuliere investeringen zijn nu groter dan die van de particuliere consumptie als het rendement hoger is dan de tijdvoorkeur. Feldstein houdt hiermee rekening door aan particuliere investeringen een schaduwprijs S toe te kennen, waarbij zijns inziens geldt: $S > 1$.

Belastingen en leningen

Als we leningfinanciering voorlopig buiten beschouwing laten dan zal de overheid het tekort van het project moeten dekken uit belastingopbrengsten. Deze gelden zouden anders voor een deel (p) binnen de particuliere sector zijn geïnvesteerd, het resterende deel ($1 - p$) zou zijn geconsumeerd. De kosten van het onttrekken van middelen aan de particuliere sector zijn in dit geval ($pS + 1 - p$) vermenigvuldigd met het te dekken tekort. Aantasting van zowel particuliere investeringen als consumptie blijkt ($pS + 1 - p$) -1 of $P(S - 1)$ méér te kosten dan het verminderen van

de particuliere consumptie alléén. Als de tijdvoorkeur en het investeringsrendement niet zouden verschillen ($S=1$) dan doet het er niet toe hoe de overheid het tekort dekt. Hogere waarden van S maken overheidsprojecten onvoordeliger. Hetzelfde geldt voor hoge waarden van p , mits $S > 1$. Als dekking voor verhoging van de inkomstenbelasting of de vennootschapsbelasting een hogere p betekent dan dekking uit BTW-opbrengsten dan heeft de samenstelling van het dekkingsplan invloed op de waarde van het project.

Een soortgelijk verhaal geldt voor de leningfinanciering. In de literatuur kan men de opvatting aantreffen, dat overheidsleningen vooral ten koste gaan van particuliere investeringen 3). Belastingen zouden in hoofdzaak de consumptie treffen. Ook Feldstein was deze mening toegedaan in vroegere publikaties 4). Hij geeft nu toe daarbij slechts oog te hebben gehad voor de onmiddellijke gevolgen van het plaatsen van de overheids-schuld. Betreft men de gevolgen van het betalen van rente en aflossing in de beschouwing dan kunnen andere conclusies worden getrokken. De ontvangen rentebetalingen en de aflossingen kunnen in de particuliere sector worden bestemd voor consumptie of investeringen. Indien ze in belangrijke mate voor investeringen worden gebruikt dan kan leningfinanciering goedkoper uitvallen dan dekking uit belastingopbrengsten. Het kan onder bepaalde omstandigheden

1) M. S. Feldstein, Financing in the evaluation of public expenditure, in: W. L. Smith en J. M. Culbertson (eds.), *Public finance and stabilization policy*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1974.

2) Op beide aspecten is onlangs door Zuidema geweest. Zijn oplossing verschilt evenwel van die van Feldstein. T. Zuidema, Kosten-batenanalyse, *ESB*, 5 februari 1975, blz. 116-118.

3) Bijv. R. A. Musgrave, Cost-benefit analysis and the theory of public finance, *Journal of Economic Literature*, september 1969, blz. 797-806.

4) M. S. Feldstein, Net social benefit calculation and the public investment decision, *Oxford Economic Papers*, maart 1964, blz. 114-131.

zelfs zo zijn, dat lenen per saldo een positief effect heeft op de particuliere investeringen zodat leningfinanciering de volgens Feldsteins schema berekende waarde van overheidsprojecten zou vergroten.

Onze kennis van de feitelijke invloed van de verschillende soorten belastingen op het investeringsgedrag is helaas nog pover. Bovendien weten we onvoldoende van de effecten van het plaatsen en aflossen van overheidsschuld en van de gevolgen van rentebetalingen. Derhalve zal de praktische betekenis van Feldsteins evaluatiemethode vooralsnog gering zijn, waarbij we dan nog voorbijgaan aan het vraagstuk van de hoogte en aard van de toe te passen discontovoet(en).

Begrotingsbeleid

De keuze tussen belastingen en leningen als financieringsalternatieven heeft in de literatuur over openbare financiën lange tijd een centrale plaats ingenomen. Men leze er het voortreffelijke overzicht van Goedhart 5) op na. De discussie heeft zich ruim een eeuw lang voortgesleept totdat rond de tweede wereldoorlog de moderne macro-economie het verlossende woord scheen te brengen. Niet de aard van de te financieren projecten, maar de verhouding tussen middelen en bestedingen werd maatgevend voor het

beroep van de overheid op de kapitaalmarkt. De beslissingen over afzonderlijke uitgaven en de wijze waarop die uitgaven moeten worden gedekt of gefinancierd werden losgekoppeld. Voor deze laatste keuze geldt tegenwoordig het structureel aanvaardbare begrotingstekort als financieringsnorm: voor uitga-

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Fiscaal-Economisch Instituut van de
Erasmus Universiteit Rotterdam

ven die niet binnen de jaarlijks beschikbare begrotingsruimte kunnen worden gedekt, zijn aanvullende belastingmaatregelen nodig. Hiervoor zijn leningen uit den boze omdat het begrotingstekort, dat afgestemd is op een evenwichtige macro-economische ontwikkeling op lange termijn, niet mag veranderen.

De opvatting van Feldstein brengt mee dat de financiering van afzonderlijke overheidsprojecten opnieuw ter discussie komt te staan. Zij het dat nu niet de aard van de projecten doorslaggevend wordt geacht voor de financieringswijze, maar dat de financieringswijze invloed zou hebben op de kosten-batenverhouding en daarmee in beginsel op de omvang en de samenstelling van de overheidsuitgaven.

Er zal echter meer inzicht in de feitelijke relaties moeten worden verkregen om na te gaan of uitgaven- en inkomstenbeslissingen op een zinvolle wijze gekoppeld kunnen worden. Daarnaast blijft het structurele begrotingsbeleid, gericht op een stabiele ontwikkeling van de economie, noodzakelijk. De door het structurele begrotingsbeleid beperkte leenmogelijkheid zal als een randvoorwaarde in kosten-batenanalyses kunnen worden opgenomen. Men zou ook een stap verder kunnen gaan door de kennisvermeerdering die door kosten-batenanalyses ontstaat binnen het structurele begrotingsbeleid te benutten in die zin, dat rekening kan worden gehouden met de investeringseffecten van overheidsuitgaven, -leningen en belastingmaatregelen. Zo zou bijvoorbeeld overwogen kunnen worden om projecten met een per saldo positief investeringseffect buiten de toetsing aan de begrotingsruimte te houden. Het voordeel van dergelijke verfijningen zal moeten worden afgewogen tegen de eis, dat een begrotingsnorm zo simpel mogelijk moet zijn.

H. M. v.d. Kar

5) C. Goedhart, *Hoofdpijnen van de leer der openbare financiën*, Leiden, 1966, blz. 223-261.

ESB

Ingezonden

Vrouwenemancipatie economisch bezien

In *ESB* van 11 juni jl. belicht Prof. Dr. B. M. S. van Praag enige economische aspecten van de emancipatie van de vrouw. Van Praag maakt in deze bijdrage een aantal interessante opmerkingen en deze kanttekening mijnerzijds moet dan ook niet worden gezien als kritiek op hetgeen in zijn artikel naar voren wordt gebracht. Het onderstaande bedoelt slechts enige aandacht te vragen voor zaken die niet of m.i. onvoldoende expliciet door hem worden vermeld. Wellicht heeft hij ze achterwege gelaten, omdat ze voor hem te zeer vanzelf spreken.

Bezien wij de conclusies van Van Praag, dan zijn deze niet bijster opgewekt; ze zijn eerder vrij negatief te noemen 1). Het gevaar lijkt mij niet

denkbeeldig dat deze conclusies van een econoom met een — terecht — goede reputatie een rol gaan spelen in de discussie over de vrouwenemancipatie. Een discussie die niet alleen door economen wordt gevoerd, maar vooral ook door niet-economisch geschoolden. Van Praags bijdrage laat voor deze laatsten te veel ruimte om argumenten aan te dragen in de trant van: economen hebben uitgerekend dat vrouwenemancipatie slecht is voor de portemonnee en dus slecht zonder meer. Helaas bestaat bij niet-economen nog vaak het misverstand dat economen zouden kunnen aangeven wat goed is en wat slecht is voor de mensen. Ten aanzien van de vrouw en het arbeidsloon zou-

den dezelfde misverstanden kunnen rijzen als ten aanzien van het milieu en de werkgelegenheid. Te veel zouden weer het materiële, financiële aspect en het economische aspect met elkaar worden vereenzelvigd.

Van Praag geeft aan het eind van zijn artikel wel enig tegenwicht wanneer hij na zijn conclusie „financieel zullen we er niet veel op vooruitgaan” opmerkt „wel kan de vrouwenemancipatie leiden tot meer levensvreugde in die gezinnen waar de huisvrouw niet meer in natura, maar als werknemster bij bedrijfsleven of overheid in geld wordt beloond voor haar diensten”. Ook hier echter stelt hij de levensvreugde afhankelijk van financieel voordeel.

Naar mijn smaak dient een econoom bij dit soort beschouwingen zeer expliciet te maken dat hij hoogstens enkele mogelijke gevolgen kan aangeven; dat hij over het fenomeen in zijn

1) Ter zijde zij opgemerkt dat het dalen van de marginale arbeidsproductiviteit en daarmee (althans volgens de grensproductiviteitstheorie) van het arbeidsloon staat of valt met de veronderstelling van een gegeven kapitaalgoederenvoorraad en het uitsluiten van de mogelijkheid van het in de plaats stellen van vrouwenarbeid voor mannenarbeid.

OECD: The industrial policy of France, Parijs, 1974, f. 16.

De OECD heeft na het publiceren van rapporten over de industriepolitiek in de VS, Oostenrijk en Japan een rapport over de Franse industriepolitiek uitgegeven. Al deze rapporten bevatten veel materiaal over de instrumenten van en algemene gedachten over het gevoerde industriebeleid in de diverse landen.

In de meeste landen van West-Europa bestaan momenteel vergelijkbare problemen. Daarom gaat de rol welke de overheid ten aanzien van het industriële gebeuren dient te spelen een steeds belangrijker discussiepunt

vormen. Ook in ons land is die discussie de laatste tijd sterk aangewakkerd, zij zal waarschijnlijk wel een hoogtepunt krijgen als de langverwachte nota over de structuur van de Nederlandse economie verschijnt. Door de speciale positie die de Franse overheid al sinds de tweede wereldoorlog ten aanzien van de industrie inneemt is het verschijnen van een overzichtsrapport als de genoemde OECD-publicatie op dit moment van groot belang. Om bepaalde doeleinden op het gebied van de industriële ontwikkeling te bereiken vertrouwt Frankrijk immers

geheel als econoom per saldo geen oordeel kan geven, omdat de economische wetenschap hem daartoe geen criteria verschaft. Hij dient te waarschuwen voor de schijnexactheid van zijn cijferopstellingen. In het onderhavige geval kan zoiets worden vertaald door duidelijk te maken dat het heel wel mogelijk is dat wij als maatschappij vinden dat een verlaging van het gezinsinkomen opweegt tegen iets wat de vrouw als een bevrijdingervaart. Aan het politieke besluitvormingsproces dat tot dergelijke of andere uitspraken leidt, kan de econoom maar heel bescheiden bijdragen, omdat het tenslotte gaat om de onderlinge afweging van veelal conflicterende preferenties van individuen en groepen van individuen.

R. Schöndorff

Naschrift

Gaarne zeg ik de heer Schöndorff dank voor zijn nuttige aanvulling bij mijn eerdere artikel.

Met betrekking tot zijn ideeën over de positie van de econoom in het politieke besluitvormingsproces, ben ik het geheel met hem eens. Aan mij was verzocht de economische aspecten te belichten en daar heb ik me aan gehouden. Dat er uiteraard bij deze problematiek heel wat meer komt kijken dan alleen het financiële aspect is duidelijk. Ik dacht dat ik dit in mijn artikel ook wel duidelijk had gemaakt. Wat betreft zijn citaat uit mijn stuk,

waarin hij stelt dat ik levensvreugde toch weer afhankelijk stel van financieel voordeel, zou ik willen verzoeken om een tweede lezing. Ik bedoelde de typering als werkneemster die in geld wordt beloofd voor haar diensten slechts als een neutrale beschrijving van een wat verschillende arbeidspositie. Geenszins zou ik willen stellen dat de levensvreugde automatisch hoger wordt doordat er voor wordt betaald. Wel geloof ik dat dit vaak het geval is, maar ook hier moet men dan de betaling bezien op zijn zuiver psychische aspect van waardering door de maatschappij. De werkelijke extra consumptie die aan deze betaling zal worden ontleend, zal meestal tot een slechts geringe welzijnsbijdrage aanleiding geven. Het feit dat men echter überhaupt wordt betaald voor zijn diensten, heeft bij velen een sterk symbolische waarde.

Tenslotte zou ik er nog op willen wijzen dat ik geenszins stel dat een verlaging van het gezinsinkomen bij een grootscheepse inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces op komst zou zijn. Dit zal mijns inziens hoogst waarschijnlijk niet gebeuren. Wel meen ik te mogen aannemen dat het netto beschikbaar inkomen per hoofd van de werkende beroepsbevolking zal kunnen gaan dalen. Hierdoor ontstaat dan ook de herverdeling tussen gezinnen, waarbij het gezin met slechts één kostwinner er relatief op zou achteruitgaan.

B. M. S. van Praag

meer dan de meeste andere OECD-landen op een bewuste planning en een daaraan gekoppeld institutioneel kader.

Aan de hand van het rapport wil ik graag een paar opmerkingen maken over de Franse industriepolitiek.

De belangrijkste uitgangspunten voor de Franse industriepolitiek zijn neergelegd binnen het kader van economische planning. De plannen die daartoe successievelijk zijn opgesteld, kregen geleidelijk aan andere doeleinden. Net na de oorlog waren de plannen gericht op de wederopbouw, langzamerhand en met name gestimuleerd door het openen van de grenzen als gevolg van het Verdrag van Rome, richtten zij zich wat de industrie betreft meer op het versterken van de concurrentiekracht van de Franse ondernemingen. Afgezien van de eerste plannen kan men zeggen dat zij niet bepaald dirigistisch van aard zijn. Wel hebben zij een belangrijke invloed uitgeoefend op het algemene kader waarbinnen de industrie opereerde. De kracht van de Franse planning ligt in het periodieke coördineren van acties van overheid en bedrijfsleven en het confronteren van deze met elkaars plannen. De voorbereiding van de planning in een groot aantal sectorale commissies (voor de industrie alleen al 23) staat daar borg voor.

Met de inhoud van de planning veranderde de aard van het industriebeleid ook. In het verleden lag de nadruk voornamelijk op steun aan of bescherming van bepaalde ondernemingen en zwakke branches. Daarbij werd in het bijzonder het accent gelegd op herstructurering van en concentratie binnen de belangrijkste branches. Het proces van herstructurering is gericht op het doen ontstaan van een of twee belangrijke ondernemingen per branche, ondernemingen die eventueel ook op Europees niveau goed zouden kunnen meekomen. De staat speelde in dat proces daarbij een zeer belangrijke rol. Zij stelde of zelf een voorbeeld in de publieke sector, die in Frankrijk nog steeds erg groot is, óf verschaft een groot deel van de financiën die in de particuliere sector nodig waren. Daarnaast bleven de geschikte instrumenten als subsidies voor research en ontwikkeling, investeringssubsidies enz. een rol spelen.

Naarmate de herstructurering en concentratie vorderden verlegde men de aandacht en probeerde men ook de groei van de dynamische sectoren te beïnvloeden. Industriepolitiek werd daardoor in toenemende mate de sleutel voor overheidsactiviteiten om daarmee de groei van de industriële productie, alsmede de rol van de industrie in de Franse economie te versterken. Het gaat daarbij overigens niet om die rol op zich, maar om de rol welke de industrie kan spelen voor

de totale economische ontwikkeling.

Mede dank zij de in Frankrijk gevoerde industriepolitiek is er in dat land sprake geweest van een sterke industriële groei. Aan de voorwaarden om de industrie te stimuleren om daardoor de gehele economie tot ontwikkeling te brengen werd in de gevoerde economische politiek een centrale plaats toegekend. Op vele manieren probeerde men het gedrag van de vele betrokkenen in het economisch proces meer in overeenstemming te brengen met de noodzaak van de algemene industriële ontwikkeling.

Met het laatste Zesde Plan werd aan een veel uitgebreidere vorm van industriepolitiek duidelijker gestalte gegeven. Daartoe werd de analyse van de sectoren en hun mogelijke bijdrage aan de industriële groei uitgebreid. Deze analyses maakten reeds lange tijd de basis uit van het beleid, nu gaat het echter meer en meer om het duidelijk richting geven aan de ontwikkelingen. Tevens werd het beleid meer gericht op specifiek selectief werkende maatregelen. In samenhang met genoemde maatregelen en maatregelen die gericht waren op het bereiken van algemene economisch politieke doelstellingen werd het echter nodig het institutionele kader van de industriepolitiek te herzien.

In het tweede deel van het boekje wordt dan ook een overzicht gegeven van de verbetering van dat kader. Die verbetering van het genoemde kader heeft drie aspecten: 1. een betere coördinatie tussen de diverse politieke en ambtelijke lichamen die zich met industriepolitiek bezighouden; 2. het ontwikkelen van de procedures om gezamenlijke actie te ondernemen; en 3. een verbetering van de economische en industriële informatie. Wat betreft het eerste punt is vooral de ambtelijke reorganisatie van belang. Tot nu toe waren verschillende ministeries betrokken bij beslissingen ten aanzien van de industriepolitiek. Een rationalisatie van het ambtelijke en institutionele kader leidde tot twee belangrijke zaken.

In de eerste plaats tot het samengaan van een aantal bestaande departementen in een groot nieuw Ministerie voor de Industriële en Wetenschappelijke Ontwikkeling, daarnaast werd een centraal coördinatie-lichaam, de CIPI, gecreëerd, dat tevens bij de besluitvorming een centrale rol speelt. Deze CIPI bestaat uit vertegenwoordigers van de belangrijkste bij de industriepolitiek betrokken ministeries en is verantwoordelijk voor de bestudering van en de besluitvorming ten aanzien van de algemene oriëntatie van de Franse industriepolitiek. Een coördinatie is ook op andere terreinen van wezenlijk belang. Als de industriepolitiek gericht is op de ontwikkeling van de gehele economie, zullen vele maatregelen op het terrein van

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

de algemene economische politiek, het monetaire beleid enz. ook zodanig op elkaar afgestemd moeten zijn dat de gestelde doelen bereikt worden.

Uit de reorganisatie blijkt wel dat er groot belang werd gehecht aan de samenhang tussen de ontwikkeling van de industrie en die van de research. Het nieuwe ministerie kreeg daarom een leidende rol bij het bepalen van de Franse industriepolitiek én het wetenschapsbeleid.

Het tweede belangrijke aspect betreft het ontwikkelen van procedures om tot gecoördineerde actie van overheid en bedrijfsleven te komen. De nadruk blijft daarbij liggen op de planning; al wordt de methode van planopstelling aangepast aan de omstandigheden. De Franse autoriteiten hebben inmiddels ook instrumenten ontwikkeld, waarmee ze de industrie meer kunnen „binden”. Daaronder spelen de z.g. „programmes d'action concertée” een belangrijke rol. Het gaat daarbij om plannen ten aanzien van modernisering en reorganisatie van bepaalde branches en industrieën via gezamenlijke actie van overheid en industrie. Ook hieruit blijkt weer dat de overheid haar doeleinden niet dwingend aan het bedrijfsleven oplegt, maar voortdurend door het toezeggen van steun in velerlei vorm probeert de industrie een bijdrage te doen leveren aan die specifieke doelen. In deze gevallen worden daar dan duidelijke afspraken over gemaakt. In dit verband is het voorts nog interessant te vermelden dat enige jaren geleden het Instituut de Développement Industriel (IDI) tot stand gekomen. Deze IDI is vooral voor de hulp aan middelgrote en kleine ondernemingen een belangrijk instrument.

De Fransen leggen zoals gezegd sterk de nadruk op de industriële ontwikkeling als motor van de totale economische ontwikkeling. Men is daarbij niet blind voor de relatie industrie versus de rest van de samenleving. Die ontwikkeling van de industrie wordt duidelijk geplaatst binnen een aantal doelen van ruimere aard. In het derde deel van het rapport wordt daar nog aandacht aan besteed. Een voorbeeld daarvan is nog dat na de reorganisatie van het IDIS een apart Ministerie voor de bescherming van de natuur en

het milieu is opgericht.

Als belangrijkste uitgangspunt bij de Franse industriepolitiek komt de (blijvende) particuliere aard van de ondernemingen naar voren. Via allerlei overheidsmaatregelen die naar gelang de omstandigheden worden aangepast, probeert men de ondernemingen een bijdrage te doen leveren aan de doeleinden van het overheidsbeleid. Het voortdurend zoeken naar nieuwe vormen van beleid levert voor ons land interessant materiaal op voor het bepalen van ons eigen industriebeleid. Daarbij dient wel nog eens te worden gezegd dat de overheid samen met de staatsbedrijven een aanzienlijk deel van de investeringen voor hun rekening nemen.

W. J. van Gelder

Hein G. Moors: Child spacing and family size in the Netherlands. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1974, 204 blz., f. 31,20.

Publikatie van het Netherlands Inter-university Demographic Institute te Voorburg over vruchtbaarheid, gezinsgrootte en bevolkingspolitiek in Nederland.

B. van Rootselaar (ed.): Annals of systems research. Vol. 3, Stenfert Kroese BV, Leiden, 1974, 164 blz., f. 38,50.

Publikatie van de Systeemgroep Nederland. Bevat de volgende artikelen. Mauk Mulder, Multiphase theory of organization and management;

G. J. Olsder en R. C. W. Strijbos, World dynamics: a dynamic optimization study;

R. A. Rasch, A system's approach to the concept of transformation in the structure — of — intellect model of J. P. Guilford;

J. C. Willems, Qualitative behavior of interconnected system;

H. W. Gottinger, Computable organizations-representations by sequential machine theory;

L. U. de Sitter, A system theoretical paradigm of social interaction: towards a new approach to qualitative system dynamics;

B. van Rootselaar, On hierarchical system I.